

**РАПОРТИ
ЕКСПЕРТИЗИ
ВИСНОВКИ**

№2

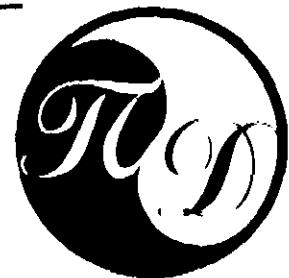
**ДОСТУПНІСТЬ
СУДУ ДЛЯ ЗВЕРНЕНИЬ
ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ**

Рапорт з моніторингу

ГРОМАДСЬКИЙ ФОНД

ПРАВ ЛЮДИНИ

ПРАВО І ДЕМОКРАТИЯ

Інна Сріс
Олена Грабовська
Віталій Розік

**ДОСТУПНІСТЬ СУДУ
В УКРАЇНІ
ПІСЛЯ РЕФОРМИ**

Рапорт з моніторингу

ГРОМАДСЬКИЙ ФОНД ПРАВ ЛЮДИНІ
«ПРАВО І ДЕМОКРАТІЯ»

2002

*Видано в рамках проекту
"Моніторинг доступності суду в Україні після реформи"
(Львів, Україна) за фінансової підтримки
Міжнародного Фонду "Відродження" з Києва.*

Над рапортом працювали:

Ідея та концепція – Зіновій Сірік, Олена Грабовська, Віталій Разік
Фінансово-організаційне забезпечення – Анна Дух

Правове забезпечення – Віталій Разік

Дизайн обкладинки – Олег Петровський

Редактування текстів – Ірина Гнатишак

Сірік З., Грабовська О., Разік В.

Доступність суду в Україні після реформи. – Львів, 2002. – 84 с.

Брошура є другою із серії рапортів регіональної громадської фундації прав людини "Право і Демократія" з проведених моніторингів судової системи. В рапорті наведено результати моніторингу доступності суду в Україні після судової реформи, проведеного в десяти областях України. Наводяться нормативно-правові акти, котрі містять основні засади роботи судів, аналіз результатів опитування суддів та працівників районних судів, результати спостереження приміщень судів у 10 регіонах. Робиться спроба аналізу переносу для населення при зверненні до органів судової влади, вносяться пропозиції для їх подолання.

Книга розрахована на суддів та працівників судів, представників органів законодавчої та виконавчої влади, практикуючих юристів, адвокатів, правозахисних неурядових організацій, усіх, хто цікавиться проблемами прав людини та судової влади в Україні.

*Будемо вдячні за Ваші відгуки та пропозиції,
котрі просимо надсилати за адресою:
79000, м. Львів, проїзд Крива Липа, 6;
e-mail: lawdemo@nw.lviv.net*

© Регіональна громадська фундація прав
людини "Право і Демократія", 2002

"ІМІС"

Вступне слово.....	7
Резюме.....	9
Резюме (російською мовою)	12
Резюме (англійською мовою)	16
B. Разік Новий судоустрій України в контексті захисту прав людини.	
Проблеми та перспективи доступності громадян до суду.	19
Попередні зауваження	24
1. Правові стандарти прав людини в системі судочинства.....	24
2. Мета проекту	52
3. Завдання моніторингу.....	52
4. Дослідницькі завдання.....	52
5. Джерела інформації	53
6. Техніки та інструментарій.....	53
7. Місце проведення моніторингу	53
8. Критерії вибірки.....	53
9. Часові рамки моніторингу.....	54
10. Матеріали, отримані з дослідження	54
Розділ 1. Реформа судової системи	55
1.1 Досконалість системи звернення до суду	55
1.2. Міжнародні документи прав людини в судовій практиці України	57
Розділ 2. Фінансово-організаційні аспекти роботи судів	59
2.1. Стан приміщень.....	59
2.2. Охорона приміщень судів	59
2.3. Спеціалізація судів. Робота канцелярій	60
2.4. Доступ до інформації в судах	61
2.5. Розгляд справ	62
2.6. Забезпечення обладнанням та канцелярським приладдям.....	63
Розділ 3. Застосування механізму звільнення від держмита	65
Висновки та рекомендації	69
Додатки	73
Анкета для суддів.....	73
Анкета для працівників суду	76
Карта спостереження	78
Інструкція Інтернет-версії	81

СОДЕРЖАНИЕ

Вступительное слово	7
Резюме (на украинском языке)	9
Резюме (на русском языке)	12
Резюме (на английском языке)	16
<i>V.Razik Новое судоустройство Украины в контексте защиты прав человека. Проблемы и перспективы доступности граждан к суду..</i>	19
Предварительные замечания.....	24
1. Правовые стандарты прав человека в системе судопроизводства	24
2. Цель проекта.....	52
3. Задача мониторинга	52
4. Исследовательские задачи	52
5. Источники информации	53
6. Техники и инструментарий.....	53
7. Место проведения мониторинга.....	53
8. Критерии выборки	53
9. Временные рамки мониторинга.....	54
10. Материалы, полученные из исследования.....	54
Раздел 1. Реформа судебной системы	55
1.1 Совершенство системы обращения в суд	55
1.2. Международные документы прав человека в судебной практике Украины	57
Раздел 2. Финансово-организационные аспекты работы судов	59
2.1. Состояние помещений.....	59
2.2. Охрана помещений судов	59
2.3. Специализация судов. Работа канцелярий	60
2.4. Доступ к информации в судах	61
2.5. Рассмотрение дел	62
2.6. Обеспечение оснащением и канцелярскими принадлежностями	63
Раздел 3. Применение механизма увольнения от госпошлины	65
Выводы и рекомендации	69
Приложения.....	73
Анкета для судей	73
Анкета для работников суда	76
Карта наблюдения	78
Инструкция интервьюеру	81

CONTENTS

Summary in Ukrainian	7
Summary in Russian	9
Summary in English	12
<i>Opening address</i>	16
<i>V.Razik New court system of Ukraine in the context of human rights protection. Problems and prospects of access of citizens to court</i>	19
Introduction	24
1. Law standards of the human rights protection in the courts system	24
2. Aims of the monitoring	52
3. Targets of the monitoring	52
4. Research targets	52
5. Sources of information.....	53
6. Techniques and tools	53
7. Place of the monitoring	53
8. Criteria of selection	53
9. Time frames of the monitoring	54
10. Materials obtained from investigation	54
Chapter 1. Reform of court system	55
1.1. Perfection of system the reference to court	55
1.2. The international documents of human rights in judiciary practice of Ukraine	57
Chapter 2. Financial and organizational aspects of courts operate	59
2.1. Condition of courts buildings	59
2.2. Protection of courts buildings	59
2.3. Specialization of courts. Work of offices	60
2.4. Access to the information in courts	61
2.5. Disposal of legal proceeding	62
2.6. Maintenance with equipment and a stationary	63
Chapter 3. The mechanism of dismissal from court tax using	65
Conclusions and recommendations	69
Appendices	73
Judges' questionnaire	73
Workers' of courts questionnaire	76
Chart of observation	78
Instruction to the interviewer	81

Автори праці циро вдячні значній кількості осю, які зумовили реалізацію досліджень, без допомоги котрих остаточний результат був би неможливим.

Передусім ми хочемо подякувати керівникам обласних управлінь юстиції Львівської, Чернігівської, Вінницької, Дніпропетровської, Харківської, Херсонської, Івано-Франківської, Тернопільської, Запорізької областей, Головному управлінню юстиції Автономної Республіки Крим та Севастопольського міського управління юстиції за надання необхідної інформації про діяльність судів, підтримку та сприяня в реалізації проекту.

Окремо хочемо подякувати начальнику управління юстиції Львівської області п. В.Дяковичу та працівникам управління, зокрема п. О Галичу, за надані інформаційні матеріали.

Особливу подяку висловлюємо першому заступникові голови Дніпропетровського обласного управління юстиції п. Олександрові Кононенку та працівникам Дніпропетровського регіонального відділення національного бюро у справах дотримання Конвенції про захист прав та основних свобод людини п. Анні Ігнатьєвій та п. Світлані Чабаненко за активну допомогу на всіх етапах проекту.

Висловлюємо вдячність головам судів, які сприяли нам у заповненні розроблених анкет, суддям та працівникам судів, котрі безпосередньо заповнювали анкети.

Хочемо також відзначити значний внесок у проведені моніторингу місцевих координаторів і всіх волонтерів, які в той чи інший спосіб сприяли реалізації проекту.

Окрім того, циро дякуємо лекторам та тренерам, котрі брали участь у семінарах: п. Тарасові Андрусяку, п. Тарасові Левицькому, п. Тарасові Багенку, п. Ігорю Коліушкові, п. Ользі Сидоренко, Гельсінській фундації прав людини з Варшави, у школі якої навчались майбутні реалізатори моніторингу.

Обробка результатів моніторингу була б неможливою без фахової допомоги працівників кафедри соціології Львівського національного університету ім. Івана Франка, а написання рапорту — без редактування тексту п. Іриною Гнатишак.

Реалізація моніторингу відбулася за фінансової допомоги Міжнародного Фонду Відродження з Києва.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Після Другої Світової війни в практиці Європейської Співдружності з кожним роком все більше набирає обертів діяльність, спрямована на створення механізму захисту прав людини, які були задекларовані в документах ООН і Європейській Конвенції про захист прав та основних свобод людини. Тому сучасний правовий порядок і правова система країн Європи мають головне завдання — захист прав людини. Узагальнений напрям цього захисту визначається двома найбільш значними факторами небезпеки щодо прав людини — це злочинні прояви окремих осіб або організацій та свавілля органів державної влади та/або їх посадових осіб. Досягнення правової філософії Європи і законодавча практика є позитивним прикладом щодо відповідних теоретичних надбань, які необхідні як база для розробки сучасного законодавства України в галузі прав людини, організації механізму їх захисту, включаючи процес реформування судової системи та судової процедури, який відбувається на даний час.

Приєднання України до Факультативного протоколу Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ратифікація конвенцій про захист прав людини і основних свобод, ухвалення Верховною Радою України спеціального Закону про міжнародні договори на території України, яким встановлено, що ратифікований нею міжнародний договір, зокрема стосовно прав людини складає невід'ємну частину її національного законодавства, — цей далеко не повний перелік фактів свідчить про певний поступ України, як держави, на шляху демократизації і підвищення рівня правової культури українського суспільства.

Однак час не стоїть на місці. Європейська спільнота, заклавши фундаментальні основи прав людини, постійно вдосконалює і розширює теоретичні засади та механізми практичної реалізації, які стають обов'язковими і для України.

Однією з таких вимог стало проведення в Україні широкомасштабної судової реформи з метою приведення українського законодавства у відповідність до вимог Ради Європи.

Моніторинг доступності суду для громадян в Україні після судової реформи є продовженням загальноукраїнської програми фундації прав людини "Право і Демократія" по утвердженню правосуддя як сильної нещаленої і рівноправної третьої гілки влади. Як показав аналіз результатів першого етапу моніторингу доступності суду, котрий проходив у 2000 році, проблема доступності суду існує в усіх регіонах України і потребує конкретні механізми для її вирішення в державному масштабі. Враховуючи закінчення терміну дії перехідних положень Конституції, відповідно до яких у країні відбулась судова реформа, кількість судів автоматично збільшилась у 3 рази, що спричинило додаткові перешкоди для громадян при зверненні до суду, в першу чергу внаслідок необізнаності громадян з процедурою звернення до суду.

Все це ще раз підтверджує важливість і актуальність вибраної нами проблеми дослідження для України на сьогоднішній день.

РЕЗЮМЕ

1. Реформа судової системи.

Згідно з Конституцією України, 28 червня 2001 року закінчилась дія перехідних положень, після чого в Україні повинна була відбутись широкомасштабна судова реформа, спрямована на приведення судової системи України у відповідність із міжнародними стандартами. Для її аналізу Фондом "Право і Демократія" було проведено моніторинг судової системи в 10 регіонах України. Метою цього проекту є дослідження стану системи судоустрою в Україні після судової реформи і надання практичних рекомендацій для органів державної влади та місцевого самоврядування.

В ході моніторингу було проведено спостереження 55 судів різних рівнів у 10 регіонах України, а також проводилося опитування суддів та працівників судів.

Респондентам було запропоновано відповісти на ряд питань, котрі б висвітлили сучасний стан системи звернення до суду. 20% суддів та 23% працівників судів відзначили вдосконалення у другому півріччі 2001 року, тобто з часу проведення судової реформи. Водночас лише 4% суддів і 10% працівників судів назвали систему звернення до суду цілком досконалою.

У процесі інтеграції у європейську спільноту Україною було ратифіковано ряд міжнародних документів прав людини, котрі можуть використовуватись у процесі винесення рішень. Проте, як показали результати опитування, суддівський корпус в Україні ще недостатньо часто звертається до міжнародних документів. Більше половини суддів ніколи не використовує Європейську Конвенцію прав людини, нормативні документи ООН та Ради Європи.

2. Фінансово-організаційні аспекти роботи судів.

Важливим моментом становлення судової влади як однієї з ефективних гілок державної влади нового типу, залишається, безперечно, організаційне, фінансове і матеріально-технічне забезпечення судів, суддів та судового персоналу. Проте, сьогодні стан приміщень судів та умови праці суддів не відповідають міжнародним вимогам щодо функціонування судової системи.

Як свідчать результати спостережень, в основному приміщення судів є доступними для громадян, проте існує ряд перешкод, котрі спричиняють невідповідні проблеми. Наприклад, встановлено, що всі приміщення судів будувались зовсім для інших потреб і були перепрофільовані, а відтак не відповідають сучасним вимогам, а значна частина їх знаходиться в жахливому стані і потребує термінового ремонту.

Окрім потрібно відзначити впровадження в Україні судової охорони перед приміщенням суду. В принципі охорона суду та суддів є явищем позитивним і повинна бути впроваджена в життя. Вхід до приміщення судів охороняється лише у Львові, Севастополі та Дніпропетровську, однак на сьогодні охоронці недостатньо технічно забезпечені для виконання такого завдання.

У переважній більшості в місцевих судах діють спеціалізовані канцелярії окремо для цивільних та кримінальних справ. Що стосується роботи канцелярій з адміністративних справ, то такі працюють лише в 15 судах із усіх оглянутих (у всіх судах Чернігова, Севастополя, Івано-Франківська та деяких судах інших областей). У 8 судах до сьогодні працює лише одна загальна канцелярія.

Приємно відзначити покращення ситуації із забезпеченням інформацією у судах. Проте, в окремих приміщеннях судів все ще недостатня кількість інформації розташована в доступних місцях. Такий стан речей є найхарактернішим для районних судів, котрі перебувають у гіршому стані, ніж приміщення судів у містах.

Що ж стосується методичної інформації в приміщеннях судів, зразки заяв розміщені на стендах лише у 37 судах (67%), а перелік документів для подання заяви — у 33 (60%), а з них при достатньому освітленні (тобто цілком доступно) — лише у 54% (18 приміщень судів).

Зважаючи на малу кількість залів, цивільні справи здебільшого розглядаються в кабінетах суддів, які є абсолютно непристосовані для цього, зважаючи на малу площину кабінету, недостатню кількість стільців, не кажучи вже про столи. Це ж стосується розгляду адміністративних справ. Крім того, спостерігались випадки, коли суддя чи працівник суду закривав кабінет під час слухання, що є порушенням норми про відкритий судовий процес.

Слід зазначити, що досі належним чином не виконується конституційне положення щодо державного забезпечення фінансування та відповідних умов для функціонування судів та діяльності суддів. Здебільшого в повсякденній роботі використовують друкарські машинки, що створює масу незручностей для персоналу. Комп'ютерної техніки

немає у більшості судів, як, наївно, немає і програмного забезпечення, яке могло б полегшити роботу суддів та працівників судів. Додатковою перешкодою доступу до суду є відкриті вимагання у громадян конвертів, марок, чистого паперу тощо при поданні заяви до суду.

Таким чином, назріло питання законодавчого вирішення зачінених проблем через прийняття закону про порядок фінансування судів, розмір і періодичність надходження коштів на їх утримання, а також шляхом законодавчого врегулювання питання оплати праці суддів та працівників судів. До речі, це вимоги Сьомого конгресу ООН 1985 року та Комітету Міністрів Ради Європи 1994 року.

3. Держміто в контексті фінансової доступності до суду.

Одним з ключових в ході реалізації проекту було питання фінансової доступності суду. Існуюча в Україні процедура звернення до суду і розгляду справи в фінансовому відношенні є досить дорогою: за загальним правилом необхідно попередньо сплатити державне міто, в ході розгляду оплачувати проведення експертизи, виклик свідків тощо. 34% суддів та 51% працівників судів вважають доцільним існування механізму звільнення громадян від сплати державного мита. проте, 31% суддів звільняє від сплати мита кожного десятого громадянина, котрий звертається із подібним проханням, а 42% — не практикують звільнення взагалі. Частково це пояснюється побоюванням суддів щодо зловживань громадян при використанні механізму звільнення від держмита, тому суддями та працівниками судів було запропоновано ряд критеріїв по визначенням категорії малозабезпечених громадян. Серед них: доходи громадянина та членів його сім'ї, наявність у власності громадянина цінних паперів, внески громадянина у статутні фонди підприємств, вартість рухомого та нерухомого майна.

Як показують результати моніторингу, на даному етапі ще не можна говорити про успішне проведення реформи судової системи. Це пояснюється, насамперед, тим, що як спеціалістам, так і широкому загалу в Україні невідомі конкретні вимоги Ради Європи щодо реформування системи судоустрою внаслідок їх недостатнього висвітлення. Тому однією з рекомендацій є проведення додаткових консультацій та теоретико-практичного семінару для спеціалістів цієї галузі із за участім експертів Ради Європи та незалежних європейських експертів.

РЕЗЮМЕ

1. Реформа судебной системы.

В соответствии с Конституцией Украины, 28 июня 2001 года закончилось действие переходных положений, после чего в Украине должна была состояться широкомасштабная судебная реформа, направленная на приведение судебной системы Украины в соответствие с международными стандартами. Для ее анализа Фондом "Право и Демократия" был проведен мониторинг судебной системы в 10 регионах Украины. Целью этого проекта является исследование состояния системы судоустройства в Украине после судебной реформы и предоставление практических рекомендаций для органов государственной власти и местного самоуправления.

В ходе мониторинга было проведено наблюдение 55 судов разных уровней в 10 регионах Украины, а также проводился опрос судей и работников судов.

Респондентам было предложено ответить на ряд вопросов, которые бы осветили современное состояние системы обращение в суд. 20% судей и 23% работников судов отметили сё усовершенствование во втором полугодии 2001 года, то есть со времени проведения судебной реформы. В то же время лишь 4% судей и 10% работников судов назвали систему обращения к суду полностью совершенной.

В процессе интеграции в европейское сообщество Украиной был ратифицирован ряд международных документов прав человека, которые могут использоваться в процессе вынесения решений. Тем не менее, как показали результаты опроса, судебский корпус в Украине еще недостаточно часто обращается к международным документам. Большинство половины судей никогда не использует Европейскую Конвенцию прав человека, нормативные документы ООН и Совета Европы.

2. Финансово-организационные аспекты работы судов.

Важным моментом становления судебной власти как одной из эффективных ветвей государственной власти нового типа, остается, бесспорно, организационное, финансовое и материально-техническое обеспечение судов, судей и судебного персонала. Тем не менее, сегодня состояние помещений судов и условия работы судей не отвечают

международным требованиям относительно функционирования судебной системы.

Как свидетельствуют результаты наблюдений, в целом помещения судов доступны для граждан, тем не менее, существует ряд препятствий, которые создают определенные проблемы.

Например, было установлено, что все помещения судов строились совсем для других потребностей и были перепрофилированы, а поэтому не отвечают современным требованиям, а значительная часть находится в ужасном состоянии и требует срочного ремонта.

Отдельно нужно отметить внедрение в Украине судебной охраны перед помещением суда. В принципе охрана суда и судей есть явлением положительным и должна быть введена в жизнь. Однако вход в помещения судов охраняется лишь в Львове, Севастополе и Днепропетровске, и на сегодня охранники недостаточно технически обеспеченные для выполнения такой задачи.

В подавляющем большинстве в местных судах действуют специализированные канцелярии отдельно для гражданских и уголовных дел. Что касается работы канцелярий по административным делам, то такие работают лишь в 15 судах из всех осмотренных (во всех судах Чернигова, Севастополя, Ивано-Франковска и некоторых судах других областей). В 8 судах сегодня работает лишь общая канцелярия.

Приятно отметить улучшение ситуации с обеспечением информацией в судах. Тем не менее, в отдельных помещениях судов все еще недостаточное количество информации расположено в доступных местах. Такое состояние вещей наиболее характерно для районных судов, которые находятся в худшем состоянии, чем помещение судов в городах.

Что же касается методической информации в помещениях судов, образцы заявлений размещенные на стенах лишь в 37 судах (67%), а перечень документов для представления заявления — в 33 (60%), а из них при достаточном освещении (то есть полностью доступно) — лишь в 54% (18 помещений судов).

Учитывая небольшое количество залов, гражданские дела большей частью рассматриваются в кабинетах судей, которые являются абсолютно неприспособленные для этого, учитывая малую площадь кабинета, недостаточное количество стульев, не говоря уже о столах. Это же касается рассмотрения административных дел.

Кроме того, — довольно часто, когда судья или работник суда закрывал кабинет — время слушания, что является нарушением нормы об открытом судебном процессе.

Следует отметить, что до сих пор надлежащим образом не выполняется конституционное положение относительно государственного обеспечения финансирования и соответствующих условий для функционирования судов и деятельности судей. Большой частью в повседневной работе используют печатные машинки, которые создает массу неудобств для персонала. Компьютерной техники нет в большинстве судов, как, соответственно, нет и программного обеспечения, которое могло бы облегчить работу судей и работников судов. Дополнительным препятствием доступа к суду являются открытые требования у граждан конвертов, марок, чистой бумаги и т.п. при представлении заявления к суду.

Таким образом, назрел вопрос законодательного решения указанных проблем путем принятия закона о порядке финансирования судов, размер и периодичность поступления средств на их содержание, а также законодательного урегулирования вопроса оплаты работы судей и работников судов. Кстати это требования Седьмого конгресса ООН 1985 года и Комитета Министров Совета Европы 1994 года.

3. Госпошлина в контексте финансовой доступности.

Одним из ключевых в ходе реализации проекта был вопрос финансовой доступности суда. Существующая в Украине процедура обращения к суду и рассмотрения дела в финансовом отношении довольно дорогостоящая: по общему правилу необходимо предварительно уплатить государственную пошлину, в ходе рассмотрения оплачивать проведение экспертизы, вызов свидетелей и т.п.. 34% судей и 51% работников судов считают целесообразным существование механизма увольнения граждан от уплаты государственной пошлины. Тем не менее, 31% судей освобождаст от уплаты госпошлины каждого десятого гражданина, который обращается с подобной просьбой, а 42% — не практикуют увольнения вообще. Частично это объясняется опасением судей относительно злоупотреблений граждан при использовании механизма увольнение от госпошлины, поэтому судьями и работниками судов был предложен ряд критериев по определению категории малообеспеченных граждан. Среди них: доходы гражданина и членов его семьи, наличие в собственности гражданина ценных бумаг, взносы гражданина в уставный фонд предприятий, стоимость движимого и недвижимого имущества

Как показывают результаты мониторинга, на данном этапе еще нельзя говорить об успешном проведении реформы судебной системы. Это поясняется, прежде всего, тем, что как специалистам, так и

широкой массе в Украине неизвестные конкретные требования Совета Европы относительно реформирования системы судоустройства, которое поясняется недостаточным их освещением. Поэтому одной из рекомендаций является проведение дополнительных консультаций и теоретико-практического семинара для специалистов в данной области с привлечением экспертов Совета Европы и независимых европейских экспертов.

SUMMARY

1. The reform of court system.

According to the Constitution of Ukraine, June, 28, 2001 was finished action of transitive positions then in Ukraine the large-scale reform of court system directed on reduction of court system of Ukraine in conformity with the international standards should be held. For its analysis by the "Law & Democracy" Foundation the monitoring judicial system in 10 regions of Ukraine was carried out. The purpose of this project is research of a condition of judicial system in Ukraine after judicial reform and practical recommendations for governmental and local self-governmental bodies elaboration.

During the monitoring observation of 55 courts of different levels in 10 regions of Ukraine, and also interview of judges and workers of courts was carried out.

It was offered to respondents to answer some questions which have elucidate a modern condition of system the reference to court. 20% judges and 23% workers of courts have noted its improvement in the second half-year 2001, that is from time of realization of judicial reform. At the same time only 4% judges and 10% workers of courts have named system of the reference to court completely perfect.

During integration to the European community Ukraine ratified a line of the international documents of human rights which can be used during removal of decisions. Nevertheless, as results of interview have shown, the judges in Ukraine still more not enough frequently addresses to the international documents. It is more than half judges never uses the European Convention of human rights, normative documents of the United Nations and the Council of Europe.

2. Financial and organizational aspects of the courts operate.

The important point of becoming of judicial authority as one of effective branches of the new type authoritz, remains, indoubtedly, organizational, financial and material maintenance of courts, judges and the court personnel. Nevertheless, today a condition of courts buildings and operating conditions judges do not correspond with international requirements concerning functioning judicial system.

As results of observation testify, as a whole buildings of courts are accessible to citizens, nevertheless there is a number of obstacles which create the certain problems.

For example, it was established, that all buildings of courts were under construction absolutely for other needs and were remade, therefore do not meet modern requirements, and the significant part is in an awful condition and demands urgent repair.

It is necessary to note introduction in Ukraine court guard before a buildings of court. Basically protection of court and judges is the phenomenon positive and should be entered into life. However, the entrance in buildings of courts is protected only in Lviv, Sevastopol and Dnepropetrovsk, and for today security guards insufficiently technically provided for performance of such task.

In overwhelming majority in local courts the specialized offices separately for civil and criminal cases operate. As to work of offices on administrative affairs such operate only in 15 courts from all examined (in all courts of Chernigiv, Sevastopol, Ivano-Frankivsk and some courts of other regions). In 8 courts only one general court office today operate.

It is pleasant to note the improvement of a situation with maintenance with the information in courts. Nevertheless, in separate buildings of courts still insufficient quantity of the information is located in accessible places. Such condition of things most typically for regional courts which are in the worse condition, than buildings of courts in cities.

As if to the methodical information in courts, samples of applications placed on stands only in 37 courts (67%, and the list of documents for representation of the application — in 33 (60%, and from them at sufficient illumination (that is it is completely accessible) — only in 54% (18 buildings of courts).

Taking into consideration a small amount of halls, civil cases mostly are considered in judges' rooms which are absolutely unadapted for this purpose, taking into account the small area of the room, insufficient quantity of chairs, let alone tables. This concerns consideration of administrative cases.

Besides cases when the judge or the worker of court closed a room during hearing took place that is infringement of norm about open litigation.

It is necessary to note, that till now the constitutional position concerning the state maintenance of financing and the appropriate conditions for functioning courts and activity judges properly is not carried out. Mostly in daily work court personnel use typewriters which creates weight of inconveniences for the personnel. Computer engincering is not present in the ma-

jority of courts as, accordingly, there is no also software which could facilitate work judges and workers of courts. Additional obstacle to access to court are open requirements at citizens of envelopes, marks, paper etc. at representation of the application to court.

Thus, a question of the legislative decision of the specified problems by acceptance of the law on the order of financing of courts, the size and periodicity of receipt of means for their maintenance, and also legislative settlement of payment of judges and courts personnel work has ripened. By the way it is requirements of the Seventh congress of the United Nations of 1985 and Committee of Ministers of the Council of Europe of 1994.

3. The court tax in the context of the financial access to court.

One of key question of the project the question of financial availability of court was. Procedure of the reference to court existing in Ukraine and considerations of an affair in the financial relation rather expensive: by the general rule preliminary it is necessary to pay a court tax, during consideration to pay realization of examination, a call of witnesses etc. 34% judges and 51% workers of courts count expedient existence of the mechanism dismissal of citizens from payment of a court tax. Nevertheless, 31% judges exempts from payment of court tax each tenth citizen who addresses with the similar request, and 42% — do not practise dismissal in general. In part it speaks fear of judges concerning abusing citizens at use of the mechanism dismissal from court tax, therefore judges and workers of courts offered a number of criteria by definition of a category of needy citizens. Among them: incomes of the citizen and members of his family, presence in properties of the citizen of securities, payments of the citizen in beginning fund of the enterprises, cost movable and real estate.

As results of monitoring show, still it is impossible to speak about successful realization of court system reform at the given stage. It is explained, first of all, that both experts, and citizens in Ukraine do not known concrete requirements of the Council of Europe concerning reforming of court system which is explained by their insufficient elucidating. Therefore one of recommendations is realization of additional consultations and a particular seminar for experts in the given area with drawing of experts of the Council of Europe and independent European experts.

B.Разік

НОВИЙ СУДОУСТРІЙ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСТУПНОСТІ ГРОМАДЯН ДО СУДУ

7 лютого 2002 року Верховна Рада України прийняла Закон України "Про судоустрій України". Цей законодавчий акт визначає правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, систему суддів, вимоги до формування суддівського корпусу, порядок утворення суддівського самоврядування, питання організаційно-фінансового забезпечення діяльності суддів та інше. Закон набрав чинності 11 червня 2002 року.

Відповідно з цієї дати перестали діяти Закони про судоустрій (від 1981 року); господарські суди; кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну інспекцію і дисциплінарну відповідальність суддів; органи суддівського самоврядування. Всі ці питання, що нерозривно пов'язані з діяльністю судової влади, відтепер врегульовані в одному Законі про судоустрій.

Згідно Конституції України передбачено побудову системи судів, окрема за принципом спеціалізації. Водночас, ми маємо Цивільно-процесуальний кодекс (ЦПК), що врегулює порядок розгляду спорів та участь в основному фізичних осіб, та Господарський процесуальний кодекс, який регулює процесуальні відносини, учасниками, яких, як правило, є юридичні особи. Хоча ЦПК центральною фігурою розглядає приватну особу, він містить окремі глави, які повністю віддані спорам, що виникають у адміністративно-правових відносинах. Практична реалізація статей 55 і 56 Конституції України щодо права людини оскаржити у суді рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також підлагати від держави відшкодування моральної чи матеріальної шкоди гостро стоять, як для фізичних, так і для юридичних осіб.

Знайдене логічно виникла необхідність відповідної спеціалізації господарських судів, які розглядають справи у господарській діяльності, та адміністративних судів, які відповідають правосуддя у сфері управлінської діяльності.

Щодо збільшення штату, то, наприклад, тільки у новостворених місцевих адміністративних судах працюватимуть близько 600 суддів та 1800 працівників апарату, в апеляційних адміністративних судах — майже 250 суддів та 700 працівників їх апарату, у Вищому Адміністративному суді — 65 і 250 осіб відповідно.

Утворення окремих апеляційних суддів має також практичну необхідність, оскільки на сьогодні основна частка кримінальних і цивільних справ розглядається місцевими судами, тоді як апеляційне провадження здійснюють апеляційні суди на рівні області. Але є справи дуже важливого, резонансного характеру, які по першій інстанції раніше розглядали обласні, а зараз апеляційні суди. Таких справ на даний момент знаходитьсь у судах близько 5 тисяч. Причому, той самий апеляційний суд, розглянувши справу по першій інстанції, не має права розглядати її вдруге як суд апеляційної інстанції. Тому і потрібна самостійна судова установа — Апеляційний суд України. У касаційному порядку вказані справи розглянатимуться вже Верховним Судом України.

Окрім цього, в апеляційних судах буде діяти суд присяжних, який даватиме оцінку обставинам справи і буде встановлювати, винний чи невинний підсудний в інкримінованому йому злочині. І жоден інший суд не вправі оцінити обставини справи. Вищий суд може тільки вирішувати, чи правильно застосоване право. Тому рішення прийняті за участю присяжних будуть омицати Касаційні та Апеляційні суди, а касація безпосередньо надходитиме у Верховний Суд України.

Стосовно Касаційного суду України і питань, які він розглядатиме, то місцеві суди як суди першої інстанції вирішують зараз 90 відсотків цивільних і кримінальних справ. Апеляційні обласні суди розглядатимуть апеляції на ці 90 відсотків рішень, а справи, в яких сторони не погоджуються з рішенням апеляційної інстанції, направлятимуться до Касаційного суду.

Також згідно Закону створюється новий державний орган — Державна судова адміністрація, на яку безпосередньо покладені завдання по оптимізації фінансових ресурсів для забезпечення діяльності суду. Хоча Закон чітко не визначає порядок формування у Державному бюджеті України видатків на утримання судів (ч.3, ст.120).

Законом обмежено коло суб'єктів дисциплінарного реагування на порушення з боку суддів, у тому числі позбавлено цього права посадових осіб вищого рівня та прокуратуру. ч. 5 ст.14 Закону, крім виправданої заборони втручання у здійснення правосуддя, впливу на суддів у будь-який спосіб, неповаги до суду, містить ще й заборону збирання,

шергування, використання і поширення інформації усно чи письмово. Але ця інформація може стосуватися і порушень суддями закону чи присяги. Отже, судді опиняються перед якою критикою. Прокурори будуть обмежені в реагуванні на порушення суддями цих положень.

Закон запроваджує інститут так званої повторної касації, хоч як іншої повторності немає. Коли апеляційний суд розглядає справу по першій інстанції, потім вона потрапляє за апеляцією в Апеляційний суд, а далі в порядку касаційного оскарження — у Касаційний суд. Але виникається неврегульованім питання розгляду скарг на постанови самого Касаційного суду, Вищих господарських та адміністративних судів у Верховному Суді України. Тобто йдеться про скарги на рішення суду касаційної інстанції, які не можуть бути абсолютно поза контролем найвищого судового органу країни. У порядку повторної касації Верховний Суд матиме право вирішувати питання про перегляд постанов того ж Вищого спеціалізованого суду у порядку який регламентовано щодо актів Вищого господарського суду.

Стаття 214 Конституції говорить, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Суд присяжних — це абсолютно нова для нас інституція. Процесуальній закон надаватиме обвинуваченому у кримінальній справі право вибору — вимагати, щоб його справу слухав суд присяжних чи суд у складі виключно професійних суддів. Відповідні питання будуть регулюватися під час проведення поопереднього засідання суду.

Присяжними визнаються громадяни України, які у випадках, передбачених процесуальним законодавством, залучаються до здійснення правосуддя. Суд присяжних розглядатиме судові справи по першій інстанції. Список присяжних формуватиметься на підставі списків виборців комісією, склад якої затверджується Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, головою обласної ради, Київським та Севастопольським міськими головами. Списки присяжних затверджуються на чотири роки і переглядатимуться кожних два роки.

Коли справа слухалася судом за участю народних засідателів, вони разом із суддею розглядають справу від початку судового засідання і до винесення рішення по суті, та разом ідуть у нарадчу кімнату, ухващують і оголошують процесуальні акти. Тобто діяли як звичайний суд.

Натомість суд присяжних діє у зовсім інший спосіб. Поки що відповідний процесуальний порядок не розроблений, але схиляються до того, що присяжних буде 9 чоловік. Вони будуть відокремлені від головного і оцінюватимуть докази та виносятимуть вердикт про винуватість.

чи невинуватість підсудного. Можна припустити, що суд присяжних буде позитивним нововведенням з погляду громадянина, який обвинувачується у скосні тяжкого злочину, у тому числі проти держави, і він має підстави побоюватися, що професійні судді будуть ставитися до нього упереджено. Звичайно, тільки практика покаже, чи справдяться з добрі сподівання, пов'язані з запровадженням судів присяжних.

Закон забороняє використання у судовому засіданні стаціонарну апаратуру теле-, відео-, звукозапису тощо без дозволу суду. Це обмеження стосується випадків використання стаціонарної апаратури, щодо портативних пристрій аналогічного положення не має, тож лише процесуальні акти і судова практика врегулює застосування таких засобів фіксації.

При цьому привертає увагу недосконалість окремих правових норм щодо повноважень Касаційного суду та його органів. Наприклад, у ст.35 Закону визначено, що голова Касаційного суду здійснює повноваження, передбачені ст.28 цього ж Закону. Але у цій статті викладено повноваження голови апеляційного суду, тобто суду з іншим статусом. Таким чином, голові Касаційного суду без будь-якого виключення надаються повноваження голови апеляційного суду, у числі яких є внесення пропозицій щодо кандидатур для призначення на посаду голів місцевих судів та їх заступників. Застосування цієї норми може викликати на практиці серйозні непорозуміння між головою Касаційного суду України та головами 35 апеляційних судів, що діють в Україні.

Також варто звернути увагу на положення статті 59 закону, якою встановлені вимоги, яким повинен відповісти майбутній суддя. Поряд з цим частиною 4 зазначеної статті закріплено перелік підстав, за яких особа не може претендувати на зайняття посади судді. Зокрема, не можуть бути рекомендовані на посаду судді особи, які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків судді. Таке застереження є логічним і необхідним з точки зору забезпечення належного функціонування судової влади.

Але значним упущенням Закону є відсутність законодавчо визначених механізмів реалізації цієї правової норми, що робить її по суті декларативною. Не визначено порядку проходження кандидатами на посаду суддів медичного огляду, пред'явлення медичного документа, вимог до нього тощо.

Неможливо пересвідчитись, чи не визнана особа, яка хоче стати суддею, недієздатною чи обмежено дієздатною. Практично надто складно перевірити, чи провадиться відносно неї дізнання, досудове слідство чи судовий розгляд кримінальної справи або чи має вона не зняту судимість чи непогашену судимість.

Ці питання залишилися відкритими, але на них потрібно дати законодавчі відповіді, причому саме на законодавчому рівні, оскільки запровадження прогалин підзаконними актами не лише гальмує розвиток, але й може бути небезпечною явищем.

На даниму етапі важко оцінити усі шанси та перспективи, які зацікавлювали новий Закон про судоустрій, хоча вбачаються позитивні підтримки по неупередженості та ефективності проведення судочинства у справах, які стосуються захисту прав людини. І лише позитивна судова практика наглядно покаже, яким чином буде провадитися судочинство і як це полегшить доступ громадянину до судових інститутів.

Система судів загальної юрисдикції України відповідно до Закону України "Про судоустрій України" від 07.02.2002 р.

Стаття 124.

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних.

Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України.

Стаття 125.

Система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди.

Відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди.

Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Стаття 126.

Незалежність і недоторканність суддів гарантується Конституцією і законами України.

Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється.

Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до внесення обвинувального вироку судом.

Судді обіймають посади безстроково, крім суддів Конституційного Суду України та суддів, які призначаються на посаду судді вперше.

РОЗДІЛ XV. ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

12. Верховний Суд України і Вищий арбітражний суд України здійснюють свої повноваження відповідно до чинного законодавства України до сформування системи судів загальної юрисдикції в Україні відповідно до статті 125 цієї Конституції, але не довше, ніж п'ять років.

ПОПЕРЕДНІ ЗАУВАЖЕННЯ

1. Правові стандарти прав людини в системі судочинства.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

(Прийнята 28 червня 1996 року)

Стаття 8.

В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Стаття 9.

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Стаття 55.

Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

(прийнята 10.12.1948 р.)

Кожен має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, переданих її конституцією чи законом.

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ І ПОЛІТИЧНІ ПРАВА ООН

(прийнятий 16.12.1966)*

Стаття 14.

1. Всі люди рівні перед судами і трибуналами. Кожна людина має право при розгляді будь-якого кримінального звинувачення, пред'явленого їй, чи при визначенні її прав і обов'язків у будь-якому цинічному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним на основі закону. (...)

3. Кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального звинувачення як мінімум на наступні гарантії: (...)

е) перебувати під судом без невідповідальної затримки (...).

СВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ

(Рим, 4.11.1950 р.)

Уряди, які підписали цю Конвенцію, будучи членами Ради Європи, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошенну Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, беручи до уваги, що ця Декларація має на меті забезпечити ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошенні, беручи до уваги, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами і що одним із методів, за допомогою якого цієї мети буде досягнуто, є дотримання і подальше здійснення прав і основних свобод людини, знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основні свободи, які складають підвальнини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином здійснюються, з одного боку, завдяки

дісвій початкові демократії, а з іншого — завдяки загальному розумінню і дотриманню прав людини, від яких вони залежать, сповні рішучості, як уряди європейських країн, що дотримуються спільній думки і мають спільну спадщину в політичних традиціях, ідеалах, свободі та верховенстві права, зробити перші кроки на шляху колективного забезпечення реалізації певних прав, проголошених в Загальній декларації, дійшли згоди про таке: (...)

Стаття 6.

1. Кожен при визначенні його громадянських прав та обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону. Судова постанова оголошується прилюдно, але преса і відвідувачі можуть не допускатися до залу засідань протягом усього судового розгляду або якоїсь його частини з метою збереження моральних засад, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, коли того вимагають інтереси малолітніх чи захисту конфіденційності особистого життя сторін або у разі неминучої потреби, коли, на думку суду, в особливих випадках привселядність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя. (...)

СУДОВА ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ ПРАВ ЛЮДИНИ У СТРАСБУРЗІ

Доступ до суду повинен бути ефективним. Фактичні перешкоди може викликати порушення Конвенції так само як і правові перешкоди. Може бути порушенням права (на доступ до суду) також у тому випадку, коли носить часовий характер.

В пункті 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, учасницею яких є й Україна, наведено перелік окремих складових елементів системи справедливого судочинства.

Як зазначив Свропейський Суд з прав людини у справі *Голдер проти Сполученого Королівства* (1975 р.), “головним у всій системі є доступу до процедури з усіма атрибутами судової форми контролю: держава не може обмежити або скасувати судовий контроль у певних сферах суспільних відносин”. Суд також застосував цей принцип у справі *Папа-горгіу проти Греції* (1997), визнавши порушення у випадку, коли парламент Греції ухвалив закон, згідно з яким окремі

* Міжнародні рекомендації, пакти, декларації носять рекомендаційний характер (т. зв. "м'яке право") і моменту вступу України в міжнародні організації (ООН — 1945 р., Рада Європи — 1995 р.).

чини не приймались до розгляду в судовому порядку, а розгляд справ, що перебували в суді, припинявся; при цьому деякі із справ вже знаходились у судах протягом кількох років. Але навіть за відсутності законодавства, якіс впливає на відправлення судочинства, у випадку, коли суд відмовився розглядати факти, що відігравали важливу роль у вирішенні спірного питання, він тим самим позбавив себе відповідних судових повноважень, і в результаті мало місце порушення права на доступ до суду (*Терра Воннген проти Нідерландів* (1996)).

Як вже зазначалось вище, юрисдикція судів в Україні поширяється на правовідносини, що виникають у державі. І судя не може відмовити у прийнятті позову на підставі непідвідомчості відносин, про які в ній йде мова.

Наступним міжнародним стандартом у питанні доступності судової влади є забезпечення доступу до суду з метою захисту своїх прав та інтересів кожному, заборона встановлювати обмеження в такому доступі для окремих категорій осіб: у справі *Кіган проти Ірландії* (1994) неодружений батько дитини був позбавлений права брати участь у судовому засіданні, де розглядалось питання про всиновлення; у справі *Філіс проти Греції* (1991) інженеру, що працював як приватна особа, було відмовлено у порушеній справі про відшкодування заробленого гонорару; у справі *Святі Монастири проти Греції* (1994) частина монастирів, які не уклали угоду з державою, не могли брати участь у процесі ухвалення наступних рішень з питань церковної (монастирської) власності.

Так, у статті 4 Цивільного Процесуального Кодексу України закріплене право усякої зацікавленої особи в порядку, встановленому законом, звернутись до суду за захистом порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу. І таке звернення, відповідно до положень статті 5 Цивільного Процесуального Кодексу України є однією з безпосередніх підстав для того, щоб суд приступив до розгляду цивільної справи.

РЕКОМЕНДАЦІЯ КОМИТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ ДЕРЖАВАМ-ЧЛЕНАМ ПРО ЕФЕКТИВНИЙ ДОСТУП ДО ЗАКОНУ І ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ ДУЖЕ БІДНИХ № 1 (прийнята 1993 року)*

Комітет Міністрів Ради Європи відповідно до ст. 15.б Статуту Ради Європи, (...) беручи до уваги, що ситуація серйозної бідності продовжує позбавляти чоловіків і жінок ефективної реалізації прав людини, котрі повинні бути забезпечені для всіх без винятку відповідно до ст. 14 Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод (...), рекомендує урядам держав-членів:

I. Полегшити доступ до закону для дуже бідних (право на захист закону):

- сприяти, де це необхідно, поширенню знань про проблеми дуже бідних серед тих, які працюють за фахом юриста;
- сприяти розвитку служб юридичної допомоги для дуже бідних.
- оплачувати вартість юридичної допомоги для дуже бідних законними засобами без шкоди в сплаті скромного вкладу, який вноситься людьми, котрі отримують користь від такої допомоги, коли це необхідно відповідю до внутрішнього права. (...)

III. Полегшити ефективний доступ до суддів для дуже бідних, особливо наступними засобами:

- розширюючи можливості отримання юридичної допомоги чи будь-якої іншої форми допомоги на всі судові інстанції (громадянські, кримінальні, арбітражні, адміністративні, соціальні і т. д.) і на всі розгляди спірні чи не спірні, незалежно від становища в якому опинилися учасники.

b) розширюючи можливості отримання юридичної допомоги дуже бідними людьми, котрі є особами без громадянства чи іноземцями, незалежно від громадянства, на території тієї держави-члена, де слухання повинно бути проведено. (...)

d) обмежуючи обставини, при яких в юридичній допомозі може бути відмовлено компетентними владами, в основному стосовно тих випадків, коли підставою для відмов є неприпустимість, явно недостатні перспективи успіху, або коли надання юридичної допомоги не є необхідним в інтересах правосуддя;

e) спрощуючи процедуру надання юридичної допомоги дуже бідним, беручи до уваги можливість невідкладного надання тимчасової юридичної допомоги исходи, де це можливо;

І) враховуючи можливості надання права неурядовим організаціям, добровільним організаціям, які забезпечують підтримку дуже бідних допомагами, в контексті доступу до правосуддя, тим людям, які перебувають в ситуації такої залежності і позбавлені можливості захищати себе самостійно. (...)

**РЕКОМЕНДАЦІЯ КОМИТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ
ДЕРЖАВАМ-ЧЛЕНАМ ПРО НЕЗАЛЕЖНІСТЬ,
ЕФЕКТИВНІСТЬ І РОЛЬ СУДДІВ**
№ 12 (прийнята 1994 року).

Комітет Міністрів Ради Європи відповідно ст. 15.b Ухвали Ради Європи, враховуючи ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основні свободи (...)

Рекомендує урядам держав-членів, щоб вони впровадили чи посилили всі засоби по забезпеченню відповідної ролі кожному судді, і системі правосуддя в цілому, для укріплення їх незалежності і ефективності шляхом провадження в життя, зокрема, наступних принципів: (...)

Принцип I. 2b. Виконавча і законодавча влада повинні забезпечувати незалежність суддів і безпеку цієї незалежності.

Принцип III. Належні умови праці.

1. Для ефективної роботи суддів повинні бути створені відповідні умови, зокрема:

а) Набір достатньої кількості суддів і забезпечення відповідної підготовки, як практичної підготовки в судах, так і, де це можливо, з іншими органами та установами, перед їх висуненням на посаду під час роботи. Така підготовка повинна надаватися суддям безкоштовно, і вий повинні висвітлюватися питання нових законодавчих актів і законів, котрі виникають в результаті внесення судових рішень. Якщо це можливо, підготовка повинна включати поїздки з метою навчання в європейські та іноземні суди і державні органи;

б) Забезпечення відповідності оплати праці суддів з повагою до їх професійного становища і з тягарем відповідальності;

с) Відповідності до Рекомендації №R (86) 12, необхідне вживання заходів по передачі питань, що не входять в судову компетенцію,

іншим осobaм для запобігання і скорочення надмірного навантаження в роботі судів.

2. Вживання всіх необхідних заходів для забезпечення безпеки суддів, включаючи, обов'язкову присутність працівників охорони на території суду чи забезпечення захисту поліції для суддів, котрі можуть стати чи є жертвами серйозних погроз.

Коментар юриста

Віталій Разік

**ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ
У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

**Право на справедливий публічний розгляд під час
встановлення прав цивільного характеру і обґрунтованості
кrimінального обвинувачення (ст.6 ЕСПЛ).**

Згідно п. 1 ст. 6 Конвенції, кожна людина при визначенні його цивільних прав і обов'язків або при розгляді будь-якого кrimінального обвинувачення, що пред'являється їйому має право, по-перше, на справедливе правосуддя, по-друге, публічний розгляд справи, по-третє, протягом розумного терміну, по-четверте, незалежним і неупередженим судом, по-п'яте, створеним на основі закону і, по-шосте, на публічне оголошення судового вироку.

Стаття 6 забезпечує право на справедливе правосуддя в цивільних та кrimінальних справах. Першим моментом є визначення часу, коли представляється звинувачення. Виходячи з прецедентного права, цим вважається арешт або відкриття попереднього слідства, або офіційного положення про намір проведення слідства. Для того, щоб справа вважалася кrimінальною, недостатньо лише того, щоб державне законодавство визнавало дану справу чи звинувачення кrimінальними. Навіть, якщо внутрішнє законодавство не визнає його кrimінальним, Європейський суд може поставитися до цього по іншому.¹

Європейський суд постарався дати максимальну широке тлумачення обставинам, при виникненні яких за індивідом признаються неперераховані права. Як випливає з рішення від 10 лютого 1983 р. у справі

¹ Ентин М.А. Міжнародные гарантii прав человека. Практика Совета Европы. - М., 1997. - С. 219.

Альбер і Лс Конт, а також багатьох інших, до подібних обставин відносяться всі ті, які пов'язані з ситуаціями, коли оспорюються взагалі існування якогось цивільного права, зміст цього права, способи або характер його реалізації, питання факту або юридичного, законодавчого оформлення цього права. З рішень від 25 лютого 1975 р. у справі Гольдер, від 27 жовтня 1987 р. у справі Пудас і справі Боден і діяких інших слідус, що такими ж обставинами є ті, які пов'язані з втручанням в користування або позбавленням можливості користуватися відповідним правом у відсутність процесуальних копітів захисту, які повинні були б передбачатися національним законодавством. До обставин, при виникненні яких за індивідом признаються згадані вище права, відносяться всі ті, які пов'язані з посяганнями, що впливають безпосереднім чином на права і обов'язки індивіда цивільно-правового характеру, незалежно від статусу сторін в справі, тобто і тоді, коли держава, будучи стороною в справі, виступає не тільки як учасник цивільних правовідносин, але і як носій владних функцій.

Точні так само зобов'язання держав учасників Європейської Конвенції забезпечити особам, що знаходяться під їх юрисдикцією, справедливий судовий розгляд, корелюючи права індивіда на справедливий судовий розгляд, розповсюджується на будь-які випадки карного переслідування, включаючи ті, які підпадають під форму адміністративного або дисциплінарного переслідування, щоб на цей рахунок не передбачало національне законодавство. Для Європейського Суду визначальні значення мають пред'явлення індивіду обвинувачення і характер покарання, а не те, чи проходить він по тій або іншій статті кримінального або адміністративного закону або дисциплінарного статуту. Так, рішенням від 8 червня 1976 р. у справі Енгель і інші Суд постановив, що кваліфікація карного злочину як дисциплінарне правопорушення не позбавляє відповідну державу від зобов'язання забезпечити обвинуваченому справедливий судовий розгляд по значенню п. 1 ст. 6 Європейської Конвенції. Аналогічним чином він висловився в рішеннях від 21 лютого 1984 р. у справі Оцтюрк і від 25 серпня 1987 р. у справі Лути відносно гарантій справедливого розгляду особам, чиї правопорушення відповідно до німецького законодавства були кваліфіковані в якості адміністративних. У рішенні від 22 травня 1990 р. у справі Вебер Суд встановив, що переслідування журналіста в судовому порядку за порушення тасмниці слідства на прес конференції, внаслідок чого він був визнаний винним і осуджений, повинне було вестися з дотриманням всіх процесуальних гарантій, які надаються особі, звинуваченій в здій-

сненні кримінального діяння. Точні так само незалежно від того, що передбачалося з цього приводу національним законодавством, він винував рівноважним карному переслідуванню в рішенні від 27 серпня 1991 р. у справі Деміколі застосування законодавства про дифамацію і від 24 лютого 1994 р. у справі Бенденун обвинувачення в ухилянні від сплати податків і митних зборів в поєднанні з характером введеного відносно заявника додаткового податку.

Право на справедливий розгляд починається із забезпечення вільного доступу до правосуддя. Як роз'яснюється і рішеннях від 27 серпня 1991 р. у справі Філіс, 16 грудня 1992 р. у справі Жуфре де ля Прядель, 9 грудня 1994 р. у справі православні монастири, 13 липня 1995 р. по справі Толстой-Милославский 2 випадок і інші, такий доступ повинен мати індивідуалізований характер, не пов'язуватися з правом якої-небудь групи або асоціації захищати свої інтереси в суді і не обмежуватися формальною стороною, а також всілякими перешкодами, пов'язаними з надзвичайно складністю процедури.

Сама вимога публічності розцінюється Судом як умова, яка необхідна зберігатися на всіх стадіях вирішення справі. Відповідно, в рішенні від 10 лютого 1983 р. по справі Альбер і Конт він прийшов до висновку, що дотримання вимоги публічності касаційним судом недостатньо, оскільки такий суд не торкається суті справи. У рішеннях від 21 вересня 1993 р. у справі Зумтобель від 23 лютого 1994 р. у справі Фредін-2, від 26 квітня 1995 р. у справі Фішер він підтверджує, що гласність судочинства означає в тому числі і право на усність слухання, підкористування яким зацікавлені особи, правда, при умові згоди відповідного судового органу, можуть відмовитися.

До питання про публічне оголошення вироку Європейський суд підходить без зайвого формалізму, вважаючи, як вказується в рішенні від 22 лютого 1984 р. у справі Шугтер, що цілком досить і вільного доступу до оголошення вироку, якщо це не суперечить характеру розгляду, а сам доступ гарантований законом.

При певних обставинах з принципу публічності можуть робитися винятки. У цьому відношенні Європейська Конвенція визнає за національними судовими органами широкі повноваження, які, однак, не повинні виходити за рамки вузького тлумачення, що підлягає застосуванню до будь-яких винятків із загального правила. Вона передбачає, що "представники преси і публіка можуть не допускатися на судові заіднання протягом всього процесу або його частини по міркуваннях моралі, громадського порядку або національної бенески в демократичному

суспільстві, а також якщо це потрібно в інтересах певнополітичних або для захисту приватного життя сторін, або в тій мірі, в якій це, на думку суду, абсолютно необхідно при особливих обставинах, коли гласність порушувала б інтереси правосуддя”.

Суд повинен бути встановленим відповідно до закону. Мається на увазі, що його організація, його існування та діяльність повинні бути встановленими відповідно до закону, а не виконавчою владою. Він повинен мати певну юрисдикцію в тому, що стосується питань кримінального та цивільного судочинства.²

Порівняючи багато місяця в практиці Європейського суду займають справи, пов’язані з скаргами на надмірну тривалість розгляду компетентними національними інстанціями в порушення такого важливого елемента справедливості, як розгляд “протягом розумного терміну”. Для Європейського суду “протягом розумного терміну” по визначеню п. 1 ст. 6 подібне, але не ідентичне такій же вимозі, зафікованій в п. 3 ст. 5. Воно володіє іншими рольовими характеристиками. Як роз’яснюється в рішенні від 10 листопада 1969 р. у справі Штюгмюллер, його призначення складається в тому, щоб захищати позивачів і відповідачів “від надмірних процедурних зупинок”, оберігати всіх тих, кому пред’являється обвинувачення в здійсненні злочину, від дуже тривалого “пенебування в стані невизначеності відносно своєї долі”.³

Але оцінку тому, чи був розгляд завершено протягом розумного терміну чи ні, Європейський суд дас з тих же позицій, що і у випадках, що підпадають під дію п. 3 ст. 5 Конвенції. На його думку, все залежить від конкретних обставин справи, на надмірне затягування розгляду на який скаржиться заявник, його складності і багатогранності, поведінку заявника, поведінку влади, потреби ретельної підготовки до обвинувачення, так і захисту, необхідності проведення експертизи і т.д. Фактично при аналізі розгляду на відповідність вимозі розумної тривалості, якщо слідувати логіці міркувань, якої дотримується Європейський суд, юридичний детермінізм поступається місцем релятивізму. Звідси така велика розбіжність в абсолютних числах. Рішення про порушення

² Мощіка Маковей. Право на свободу та недоторканість особи стаття 5 Європейської Конвенції про захист прав та основних свобод людини. Практика Європейського суду з прав людини // Європейська Конвенція прав людини і судова реформа в Україні. Матеріали семінарів. – Донецьк. 1998. – С. 27.

³ DJ Harris, M O Boyle, C Warbrick. Law of the European Convention on Human Rights. Butterworths. London, 1993. – P. 206.

велика розбіжність в абсолютних числах. Рішення про порушення вимоги розумної тривалості виносяться Судом і тоді, коли розгляд затягується більш ніж на десять, і тоді, коли воно триває усього декілька років. Як приклад досить поспілься на рішення від 8 липня 1987 р. у справі Н. проти Сполученого Королівства, в якому два роки і сім місяців визнаються дуже великим терміном у зв’язку з особливою значущістю об’єкта розгляду для заявитника. Тобто ключову роль для Європейського суду грає не власне тривалість розгляду справи, а пропорційність її характеру.

Інституційну основу права на справедливий розгляд утворює те, що констатує його разом з іншими вхідними в нього елементами вимога, ігідно з яким розгляд повинно провестися “незалежним і неупередженим судом”.

Ця вимога розуміється Європейським судом як право будь-якої особи на судовий захист від втручання в його справи і його переслідування державними органами, незалежно від того, в які формі таке втручання або переслідування виявляється. Причому Суд в різкій формі виступає навіть проти непрямого обмеження права на судовий захист, яке, на його думку, не може не зменшуватися, якщо, з урахуванням конкретних обставин справи, зацікавлені особи залишаються без допомоги адвоката, позбавляються можливості отримати консультацію з правових питань і т.д.

Точка зору Європейського суду на те, що означає “незалежний і неупереджений суд”, коротко вже викладалася вище. Незалежність і незстронність несумісні з особистою зацікавленістю, акумуляцією функцій, нездатністю забезпечити виконання свого рішення, підлеглістю виконавчої влади або недостатнім врахуванням вимог розподілу влад, лояльностю по відношенню до однієї з сторін в справі. (Кожний з цих елементів детально розирається в тому числі в рішеннях від 25 листопада 1993 р. у справі Хольм відносно скарги на те, що суд присяжних був частково складений з прихильників відповідача; від 19 квітня 1994 р. у справі Ван де Херк з чіткою критикою ситуації, при якій питання про виконання вироку залежало від розсуду адміністративного органу; від 24 листопада 1994 р. у справі Бомартен, що кваліфікувалася відмовою Державної Ради Франції в задоволенні позову на основі витречуваного з Міністерства іноземних справ тлумачення міжнародного договору як такого, що суперечить вимозі розділу влад).

Як бачимо, тут досить буде обмежитися декількома конкретними прикладами, що ілюструють погляд на те, що таке суд. На думку Суду, не є судовою інстанцією касаційний суд в тій мірі, в якій він не має повноважень на те, щоб виправити помилку в оцінці фактологічної сторони справи, а також співрозмірності покарання характеру правопорушення (рішення від 23 червня 1981 р. у справі Ле Конт, Ван Левен і Де Мейєр); вищий адміністративний суд, оскільки він не вникає в суть справи при відправлений контролю за його прийнятністю до розгляду по суті і не проводить повного розгляду заходів, що зачіпають індивідуальне право цивільно-правового характеру (рішення від 23 вересня 1982 р. у справі Споронг і Ленрот); секція по розгляді спорів Держради Нідерландів, наділена лише консультативною компетенцією, і король, якщо його рішення не піддається судовому контролю (рішення від 3 жовтня 1985 р. у справі Бентхем); голова контрольної комісії, що одноосібно приймає рішення про виплату страхової суми по хворобі, які до того ж не можуть бути оскаржені перед центральною контрольною комісією (рішення від 29 травня 1986 р. у справі Фельдбругте); трибунал, покликаний здійснювати контроль за реалізацією наданого батькам права відвідувати свою дитину, турботу про яку взяла на себе держава, якщо розгляд суті проблеми вирішений раніше прийнятою рішенням заходиться поза його компетенцією (рішення від 8 липня 1987 р. у справі W. проти Сполученого Королівства), і деякі інші державні і пісев-досудові органи, що створюються неурядовими асоціаціями.⁴

Другий блок прав, що включає Європейська Конвенція в право на працедтивний судовий розгляд, складає презумпція невинуватості.

У рішеннях від 25 березня 1983 р. у справі Мінеллі і від 6 грудня 1988 р. у справі Барбера, Мессеге і Хабардо Європейський суд пояснив, що порушення презумпції невинуватості має місце у всіх тих випадках, коли в основу вироку кладуться емоції і припущення, а не юридичні докази, коли захисту заважають скористатися загально прийнятними можливостями, що визнаються за ним. Суд підкреслює: факт порушення може і повинен бути констатований, якщо мотивувальна частина вироку містить положення, що свідчать про упередженість і/або упередженість судді, про те, що він заздалегідь був упевнений у винуватості підсудного.

Ситуації, коли Суд знаходить безперечні порушення презумпція невинуватості, може проілюструвати рішення від 25 серпня 1993 р. у справі Зеканіна і від 10 лютого 1995 р. у справі Аллене де Рібемон. У першому з них він спростував позицію суду першої інстанції і її апеляційного суду Лінцького району Австрії, що відмовився винести рішення про виплату компенсації за час, проведений в попередньому ув'язненні, особі, визнаній невинуватою, на тій основі, що проти неї були вагомі підозри, а присяжні витлумачили на її користь сумніви, що залишилися. Європейський Суд підкреслив, що після виголошення виправдувального вироку посилення на які б те не було минулі підозри суперечать презумпції невинуватості. У другому визнав несумісними з презумпцією невинуватості висловлювання на прес-конференції міністра внутрішніх справ, як особи відповідальної за веденням слідства, про винуватість щойно арештованої людини, якій ще навіть не було пред'явлене офіційне обвинувачення.

Разом з тим, Суд відкидає необґрутоване розширене тлумачення презумпції невинуватості. На його думку, сфера її застосування не розповсюджується на випадки відповідальності за навмисне провезення предметів, які заборонені для ввезення на територію певної країни.

Тарас Левицький

канд. юрид. наук, доц. ЛНУ ім. І.Франка

СУТЬ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВНІ МІЖНАРОДНІ ІНСТИТУТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ НА СУЧASNOMU ETAPІ

Позиція міжнародного співтовариства на сучасному етапі полягає в тому, що створення механізмів міжнародного захисту прав людини в жодному випадку не означає примениння ролі держави в цій сфері. Міжнародні засоби не є своєрідним наглядовим, контрольним механізмом (у всякому разі, поки що передчасно говорити про це, хоча підповідна тенденція прослідковується), з допомогою якого можна було б скасовувати, відмінити рішення внутрілерганних владних органів. Всіляко підкреслюється, що захист прав людини — це завдання держави, яка повинна забезпечити цей захист власними національними засобами. Підкреслимо: як держава забезпечує права і свободи громадян на своїй території, в тому числі свої зобов'язання по міжнародних угодах у сфері прав людини — це її компетенція. Очевидно, що держава краще піде ту ж лінію в тому, що потребує вдосконалення і т.д.

⁴ Дженніс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право в галузі прав людини: Джерела і практика застосування. — Київ-Будапешт, 1997. — С. 128.

На нашу думку, роль міжнародного права, міжнародного захисту прав людини на сучасному етапі полягає в наступному:

1. Створення рекомендацій, які алресуються державам. Роль таких рекомендацій полягає в тому, що вони відображають точку зору всього світового товариства (якщо такі рекомендації виходять з ООН, МОІІ, ЮНЕСКО, інших авторитетних інституцій всесвітнього масштабу) на ті проблеми в сфері прав людини, які вимагають міжнародного співробітництва. Образно кажучи, такі рекомендації встановлюють планку на певній висоті, досягнути і перестрибнути яку пропонується всім державам. Таким чином, всім державам висуваються однакові вимоги, однакові орієнтири. Створюються можливості для об'єднання в досягненні певної мети. В той же час, рекомендації, які не є обов'язковими для держав, залишають за останніми свободу дії. Це теж сприяє збільшенню довіри до рекомендацій.

2. Розробка проектів міжнародних договорів з прав людини. Це наступний крок у порівнянні з рекомендаціями, тому що передбачає можливість взяття певних зобов'язань по них і, відповідно, більш тісне міжнародне співробітництво по виконанню таких договорів.

3. Створення спеціальних міжнародних механізмів по ісправірії виконання державами своїх міжнародних зобов'язань. Тут підкреслимо, що такі механізми поширюються тільки на ті держави, які дали на це згоду. Інакше це може трактуватися як втручання у внутрішні справи держави. На характеристиці таких механізмів ми зупинимось нижче, а зараз хотілося б ще раз констатувати: намагаючись зблизити позиції держав у сфері співробітництва з прав людини, діяти слід м'яко і обачливо. З тим, щоб не допустити створення напружених відносин між державами, міжнародне співтовариство окреслює певні рамки, форми такого співробітництва, залишаючи державам самим вирішувати, як краще "заповнити" ці рамки. Міжнародне право втручається лише тоді, коли державами порушуються права людини, які торкаються загальноизначених принципів міжнародного співжиття, а також взяті ними зобов'язання по міжнародних договорах. Крім того, сам факт наявності міжнародних наглядових інституцій є своєрідним стимулюючим фактором, який дисциплінує держави.

Дані висновки підтверджують і аналіз системи захисту прав людини, яка створена і розвивається під егідою ООН. Як відомо, ООН створена для забезпечення нового післявоєнного порядку. Повага до прав людини є однією з умов підтримання миру і безпеки. Ми не будемо аналізувати з цієї точки зору діяльність основних органів ООН: Генеральної Асам-

блей, Ради Безпеки, Економічної та Соціальної Ради. Скоцентруємо увагу на спеціалізованих органах ООН по захисту прав людини. Перш за все, тут слід згадати Комісію з прав людини, створену в 1946 році, покликану підготовляти проекти міжнародних договорів, а також проводити дослідження в сфері прав людини. Тобто Комісія з прав людини (КПП) планувалась спочатку як орган, куди стікається інформація, пов'язана з правами людини, яка повинна була оформлятись у певні форми: чи то проекти міжнародних угод, як то певні узагальнення, прогностичні оцінки інформування про ці результати всього світового співтовариства. Останній напрям був підсиленний у 1967 році можливістю на основі аналізу інформації про грубі порушення прав людини розслідувати ситуації (у т.ч. з допомогою створення спеціальних органів на тимчасовій чи постійній основі), а підкомісія з питання дискримінації та захисту людини отримала можливість розглянати заяви індивідів. Як практичний результат, комісія може робити рекомендації для держав. До цього слід додати, що члени комісії (до неї входять 53 представники різних держав) не мають права на в'їзд у державу, на території якої потрібно зібрати певну інформацію, заслухати свідків тощо. Як бачимо, хоча тенденція до посиленого впливу КПП на держави спостерігається протягом вже більш як пів століття, однак до суттєвих важелів такого впливу все ще далеко. Приблизно те саме, тільки з ще більш слабшими повноваженнями можемо сказати і про деякі інші, відносно недавно створені спеціальні органи ООН – центр прав людини в м. Женева, Верховний Комісаріат з прав людини.

Більш суттєві повноваження і можливості демонструють ООНівські інституції та механізми, передбачені конкретними міжнародними угодами. Хоча кожна конвенція має свої особливості, проте можемо тут виділити певну узагальнену картину.

Майже кожна уода для контролю за її виконанням передбачає створення спеціального органу, як правило під назвою комітету. Можна виділити два основні напрямки діяльності. Перший з них – періодичні зустрічі держав комітетові про виконання договору. Держави зобов'язані надавати доповіді-звіти комітетові, як правило, перший звіт – протягом року з дня вступу, а далі – періодичні звіти.

Другий напрямок – розгляд комітетами заяв, повідомлень держав про порушення угод іншими державами – учасниками угоди. Таким чином, передбачена процедура вирішення спорів між державами з допомогою таких комітетів. Такі угоди передбачають і можливість

подання скарг індивідами (наприклад, Факультативний протокол до Пакту про громадянські і політичні права 1966 року). Ніде час розгляду таких спорів чи доповідей в комітетах влаштовуються дебати, де держави виражают свою позицію, представляють інформацію та інші докази на користь своєї позиції; в комітеті беруть участь незалежні експерти, комітет організовує своєрідне розслідування. В результаті таких засідань формулюється висновок комітету, який направляється державі. Інакшим чином, серед позитивних сторін таких процедур можемо відзначити той факт, що комітети стають центрами збору всесвітньої інформації з тих чи інших питань дотримання прав людини. Крім того, вони стають центрами співробітництва держав у відповідних сферах. Комітети намагаються здійснювати контроль за виконанням договорів з прав людини. Проте їх можливості достатньо обмежені. Не забуваймо, що ці міжнародні договори — це результат угоди між державами, це своєрідний компроміс між цими основними суб'єктами міжнародних відносин. Міжнародні угоди — це, в тому числі, форма захисту державами своїх інтересів. А оскільки інтереси дуже різноманітні, то ці позиції і відображені в договорах. Так, наприклад, держави неохоче допускають можливість впливу міжнародного співтовариства у свої справи; це, на їхню думку, надмірне втручання у їхні справи. І як результат, наприклад, висновки комітетів нів є обов'язковими для держав, а можливість подачі скарги індивідом залежить від визнання держави, тобто держава повинна згодитись з можливістю розгляду таким комітетом скарги від індивіда на її дії. Ці та інші положення угод обмежують можливості впливу міжнародних інституцій на держави. Але такий стан речей відображає сучасний етап розвитку міжнародного співробітництва, в основі якого лежить суверенітет держав. Міжнародний захист прав людини — це те, що про цього думають держави; і, підкреслимо це раз, це своєрідний компроміс. Чим більше співпадають позиції держав, тим більше вдається досягнути. Як класичний приклад компромісу можемо навести процедуру прийняття в 1966 році Пактів про права людини.

З історії відомо, що планувалось прийняти глобальний документ — Хартію прав людини, де був би і перелік основних прав і свобод людини, і гарантії дотримання цих прав, і механізм контролю. Процес розроблення такого документу розпочався ще в 1945 році. Але оскільки між державами різних соціальних систем виникали розбіжності вже навіть щодо класифікації прав людини, на 1948 рік вдалось лише узгодити перелік прав і свобод людини, які, на думку світового співтовариства,

є основними і потребують уваги всієї міжнародної спільноти. Ця спільна платформа дісталася свій вираз у знаменитій Загальній Декларації прав людини і основних свобод, день прийняття якої (10 грудня) відзначається зараз як Міжнародний день захисту прав людини. Втілення інших частин пропонованої Хартії потребувало ще майже 20 років: в 1966 році були прийняті 2 Пакти (про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні та культурні права). І знову компроміс. Довелося розділити всі права і свободи саме на такі дві групи. Справа в тому, що забезпечення економічних, соціальних і культурних прав вимагає додаткових заходів зі сторони держави і в значній мірі залежить від політичного, економічного, соціального устрою, можливостей самої держави. Багато держав виявились неготовими гарантувати ці права. Звідси й ідея розділити ці права на дві групи. На прийняття такого компромісного рішення, повторю, знадобилось 18 років.

А ось ще один компроміс. В той же день, коли були прийняті в ООН обидва Пакти, окрім їх міжнародною угодою було прийнято додовнення до Пакту про громадянські і політичні права (так званий Факультативний протокол). Чому положення Факультативного протоколу не знайшли свого місця безпосередньо в Пакті, якщо вони розроблялися паралельно з ним? Чому держави виділили їх в окрему угоду? Відповідь стає досить очевидною, якщо ознайомитись з Факультативним протоколом. Він розширює компетенцію комітету з прав людини, який створений для контролю за виконанням Пакту. Крім стандартних можливостей комітету розглядати звіти держав та інформацію однієї з держав про порушення прав людини на території іншої держави — учасниці Пакту, Комітет отримав можливість розглядати ще й скарги індивідів. Очевидно, якби це положення було внесено безпосередньо в Пакт, це могло б послужити однією з причин відмови багатьох держав підписати Пакт; саме існування Пакту спричинилося б під сумнівом. Тому було вирішено, що згода держав на розгляд скарг індивідів Комітетом є настільки важливою, що потребує окремого волевиявлення держав. Такий компромісний крок зробив можливим ввести в дію новий міжнародний механізм контролю за дотриманням прав людини і одночасно не відмовитись від такої прогресивної ідеї — можливості індивідів впливати на політику держав в сфері прав людини. Не забуваймо, що це 1966 рік, а даний Факультативний протокол означав новий етап в міжнародному захисті прав людини у всесвітньому масштабі.

Закон України
ПРО СУДОУСТРІЙ УКРАЇНИ
(від 7 лютого 2002 року № 3018-III)

Стаття 6.

Право на судовий захист.

1. Усім суб'єктам правовідносин гарантується захист їх прав, свобод і законних інтересів незалежним і неупередженим судом, утвореним відповідно до закону.

2. Для забезпечення всебічного, повного та об'єктивного розгляду справ, законності судових рішень в Україні діють суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій.

3. Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом. Угоди про відмову у зверненні за захистом до суду є недійсними.

4. Ніхто не може бути позбавлений права на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку в суді будь-якого рівня.

Стаття 9.

Гласність судового процесу.

1. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації щодо результатів розгляду його судової справи.

2. Розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, передбачених процесуальним законом. Учасники судового розгляду та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, мають право робити письмові нотатки. Проведення в залі судового засідання фото- і відеофонки, теле-, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслювання судового засідання допускаються з дозволу суду, в порядку, встановленому процесуальним законом.

3. При розгляді справ перебіг судового процесу фіксується технічними засобами в порядку, встановленому процесуальним законом.

Стаття 11.

Обов'язковість судових рішень.

1. Судове рішення, яким закінчується розгляд справи у суді, ухвалюється іменем України.

2. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого само-

врядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян та іншими організаціями, громадянами та юридичними особами на всій території України. (...)

Стаття 12.

Право на оскарження судового рішення.

Учасники судового процесу та інші особи у випадках і порядку, передбачених процесуальним законодавством, мають право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення.

Закон України
ПРО СТАТУС СУДДІВ

(від 15.12.1992 р. з наступними змінами)

Цей Закон визначає статус суддів з метою забезпечення належних умов для здійснення правосуддя, дотримання Конституції і законів України, охорони прав і свобод громадян.

Розділ III

ГАРАНТІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ

Стаття 11. Забезпечення незалежності суддів.

2. Всі державні органи, установи та організації, органи місцевого і регіонального самоврядування, громадяни та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судових органів і не посягати на неї.

Стаття 12. Недопустимість втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя.

1. Будь-яке не передбачене законом втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність згідно з законодавством.

Стаття 13. Недоторканність суддів.

1. Судді — недоторканні. Недоторканність судді поширюється на його житло, службове приміщення, транспорт і засоби зв'язку, кореспонденцію, належне йому майно і документи.

2. Судді не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності і взяті під варту без згоди Верховної Ради України. Вони не можуть бути піддані заходам адміністративного стягнення, що накладаються в судовому порядку, без згоди органу, який обрав суддю на посаду.

3. Суддя не може бути затриманий за підозрою у вчиненні злочину, і також піданий приводу чи примусово доставлений у будь-який державний орган в порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення. Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні злочину чи адміністративного правопорушення, стягнення за яке накладається у судовому порядку, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи.

4. Проникнення в житло чи службове приміщення судді, в його особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитись тільки з санкції Генерального прокурора України за наявності порушеної кримінальної справи.

5. Кримінальна справа щодо судді Конституційного Суду України та будь-якого загального чи арбітражного суду розглядається по першій інстанції обласним, Верховним Судом Республіки Крим, Київським, Севастопольським міськими судами.

6. Кримінальна справа щодо судді будь-якого військового суду розглядається по першій інстанції військовим судом регіону або Військово-Морських Сил України.

7. Підсудність справи визначається Головою Верховного Суду України або його заступником. При цьому справа не може розглядається тим судом, у якому обвинувачений працював суддею.

Розділ V

СУДДІВСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ

(Назва розділу V в редакції Закону від 02.02.94 р.)

Стаття 25. Органи суддівського самоврядування.

Для вираження інтересів суддів як носіїв судової влади ними утворюються органи суддівського самоврядування. Суддівське самоврядування здійснюється через конференції суддів загальних, арбітражних та військових судів, збори суддів Верховного Суду України, Вищого арбітражного суду України і з'їзд суддів України.

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційним поданням Верховного Суду України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
 положень статей 19, 42 Закону України
"Про Державний бюджет України на 1999 рік"
(справа про фінансування судів)

м. Київ, 24 червня 1999 року
Справа № 1-31/99, № 6-рп/99

Конституційний Суд України у складі суддів Конституційного Суду України:

Тимченка Івана Артемовича — головуючий,
Вознюка Володимира Денисовича, Козюбри Миколи Івановича, Корнієнка Миколи Івановича, Костицького Михайла Васильовича, Малинникової Людмили Федорівни, Мартиненка Петра Федоровича, Мироненка Олександра Миколайовича, Німченка Василя Івановича, Розенка Віталія Івановича, Савенка Миколи Дмитровича, Селівона Миколи Федосовича, Скоморохи Віктора Єгоровича — суддя-доповідач,

Тихого Володимира Павловича, Чубар Людмили Пантелеївни, Шаповалова Володимира Миколайовича, Яценка Станіслава Сергійовича,
за участю уповноваженого за дорученням представника суб'єкта права на конституційне подання — Верховного Суду України — Лукашової Надії Павлівни, начальника Управління з питань судово-правової реформи та роботи із законопроектами Верховного Суду України; залучених до участі у розгляді справи: від Верховної Ради України — Асадчева Валерія Михайловича — народного депутата України, голови підкомітету Комітету Верховної Ради України з питань бюджету, Селіванова Анатолія Олександровича — Постійного представника Верховної Ради України у Конституційному Суді України; Нососа Владислава Васильовича — Постійного представника Президента України у Конституційному Суді України; від Кабінету Міністрів України — Хандуріна Миколи Івановича — заступника Міністра юстиції України, Матвійчука Володимира Макаровича — заступника Міністра фінансів України, Горалевич Ніни Євстафіївни — заступника

начальника Управління фінансування державного апарату і оплати праці Міністерства фінансів України, а також залучених до участі у справі посадових осіб: Гречківського Миколи Павловича — першого заступника Голови Вищого арбітражного суду України, Ковальчука Сергія Миколайовича — начальника Юридичного управління Міністерства фінансів України та Парнюка Володимира Олександровича — начальника Головного управління фінансово-економічної політики Міністерства економіки України, розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 19, 42 Закону України "Про Державний бюджет України на 1999 рік" від 31 грудня 1998 року.

Приводом для розгляду справи згідно із статтями 39, 40 Закону України "Про Конституційний Суд України" стало конституційне подання Верховного Суду України про невідповідність Конституції України положень статей 19, 42 Закону України "Про Державний бюджет України на 1999 рік".

Підставою для розгляду справи відповідно до статей 71, 75 Закону України "Про Конституційний Суд України" є невизначеність щодо конституційності статей 19, 42 Закону України "Про Державний бюджет України на 1999 рік" та наявність спору стосовно повноважень Кабінету Міністрів України обмежувати видатки на утримання судів (...).

(...) На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 61, 63, 70, 75 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України

вирішив:

1. Визнати такими, що відповідають вимогам частини першої статті 126 та частини першої статті 130 Конституції України, положення статті 19 Закону України "Про Державний бюджет України на 1999 рік".

2. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення статті 42 Закону України "Про Державний бюджет України на 1999 рік" у частині надання повноважень Кабінету Міністрів України здійснювати обмеження видатків з Державного бюджету України на утримання судових органів України без урахування передбачених статтею 130 Конституції України конституційних гарантій їх фінансування.

3. Згідно зі статтею 70 Закону України "Про Конституційний Суд України" покласти на Кабінет Міністрів України обов'язок у місячний строк привести у відповідність до Рішення Конституційного Суду України

постанову Кабінету Міністрів України "Про обмеження видатків Державного бюджету України на 1999 рік" від 22 березня 1999 року № 432.

4. Положення статті 42 Закону України "Про Державний бюджет України на 1999 рік", що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення цього Рішення Конституційним Судом України.

5. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у "Віснику Конституційного Суду України" та в інших офіційних виданнях України.

Коментар юриста

Віталій Разік

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ ПРАВОВИМ СТАТУСОМ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМИ СТАНДАРТАМИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Результатом набуття Україною членства Ради Європи є вимога проробити людину центром уваги суспільства, держави і всіх її інститутів. Її права та основні свободи мають стати одним з головних пріоритетів розвитку суспільного життя. Українська держава вже подбала про законодавче закріплення, передбачивши в ст. 3 своєї Конституції, що "людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави". Але цього замало, оскільки таке визначення навіть на рівні Основного Закону держави — то лише половина справи.

Наступним кроком має бути наповнення цих прав та основних свобод реальним змістом для кожного громадянина. Саме тому найпершим і найголовнішим завданням України стає узгодження норм українського права з існуючими універсальними та регіональними угодами, насамперед, з Європейською Конвенцією про захист прав та основних свобод людини 1950 р. (ЄКПІ).

“Одним із беззаперечних досягнень, які вирізняють Україну з-поміж інших держав-членів, є те, що в новій Конституції України, яку було прийнято 28 червня 1996 року, враховано майже всі основні положення ЄКПЛ. Наведені в розділі II Конституції “Права, свободи та обов’язки людини та громадянина” формування прав, які держава гарантує своїм громадянам, корелують з положеннями Конвенції, про що свідчать наведена відповідність окремих статей Конституції України статтям ЄКПЛ:

Статті 27 Конституції України відповідає статті 2 ЄКПЛ

27	Конституция	1
28		3
29		5
30, 31, 32		8
35		9
34		10
36		11

З метою уникнення формального підходу до процесу ратифікації Європейської Конвенції з прав людини – одного з найголовніших документів Ради Європи – та підготовки до участі в інших правових інструментах Ради Європи на пропозицію тодішнього Міністра юстиції України С.Головатого було створено Державну міжвідомчу комісію з питань впровадження в законодавство України норм і стандартів Ради Європи. У 1997 році група українських фахівців підготувала доповіль про відповідність українського законодавства статям ЄСПЛ. Напрацьовані матеріали використовувались при підготовці застережень, що були зроблені під час ратифікації Європейської Конвенції з прав людини Верховною Радою України 17 липня 1997 року.⁵

У результаті ратифікації кожен громадянин, який перебуває в межах юрисдикції України, відповідно до статті 25 ЄКПЛ, може звернутися до Європейського Суду з прав людини.

Створено прецеденти результативного звернення до органів нагляду за дотриманням положень Європейської Конвенції – Європейського Суду з прав людини – свідчать про можливість пересічних громадян оскаржити дії (або бездіяльність) державних органів, державних служб чи окремих службовців, що привели до порушення прав, викладених в ЄКПЛ.

Право на справедливий судовий розгляд

Стаття 55 Конституції України вказує на те, що “права і свободи людини і громадянин захищаються судом”. Право на захист для будь-якої особи, яка його потребує, забезпечується державою, її компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими владами. Серед цих засобів захисту суб’єктивних прав і свобод людини і громадянин особливо відповідальна і ефективна роль належить суду. В залежності від характеру порушень захист може здійснюватися у порядку конституційного, цивільного, кримінального або адміністративного судочинства. Демократичні принципи судочинства стають захистом від некомпетентності або можливої упередженості відповідних осіб. Наприклад у цивільно-процесуальному законодавстві встановлено, що кожна зainteresована особа вправі в порядку встановленому законом, звернутися до суду за захистом порушеного або оскарженого права чи охоронюваного законом інтересу.

Конституція вперше передбачає і гарантує право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування і службових осіб. Тим самим Конституція прагне створити реальний механізм відповідальності держави перед людиною за свою діяльність.

У Конституції України передбачена можливість звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Правосуддя в кримінальних справах здійснюється тільки судами (ст. 15 КПК).

Згідно ч. 2 ст. 15 Кримінально-процесуального кодексу України діє принцип презумпції невинуватості і тим самим є правовою гарантією при встановленні істини по справі. Відповідно до цього обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях, усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь відповідно до якої обвинувачений вважається невинуватим, поки його винуватість у вчиненні злочину не буде доведена в передбаченому законом порядку і визначена вироком суду, що набрав законної сили. Цим конкретизується положення про презумпцію невинуватості і водночас встановлюється гарантія її дії до набранням вироком законної сили. положення ч. 1 статті покладає на органи

⁵ Євінтов В. Україна в Раді Європи // Український часопис прав людини. 1998, № 1. – С. 22.

розслідування, прокуратуру і суд обов'язок вважати кожного, хто підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину, невинуватим до достаточного встановлення конкретної вини обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили, забезпечуючи належні можливості захисту його законних інтересів.

За відомо незаконний арешт, затримання або привід, а також винесення суддями за відомо неправомірного вироку, ухвали чи постанови тягнути за собою кримінальну відповідальність.

Кримінально-процесуальний кодекс України статтею 16 встановлює рівні засади для громадян перед законом і судом при здійсненні правосуддя. Статтею 20 встановлюється гласність судового розгляду. Стаття 21 забезпечує підозрюваному, обвинуваченому і підсудному право на захист. Закон України "Про понереднє ув'язнення" визначає основні принципи утримання осіб та передбачає всю сукупність прав цих осіб.

Можна вважати певними обмеженнями положення статті 156 КПК, яка передбачає строк тримання під вартою, як запобіжний захід, і встановлює максимальний 18 місяців, важко у цьому випадку говорити про швидкий судовий розгляд, коли він сягає такого строку. Звичайно він може бути застосований лише у окремих випадках і відповідно існує процедура, яка визначає необхідність подібних мір щодо особи.

Сьогоднішня Конституція увібрала в себе всі можливі положення міжнародних актів, що стосуються захисту людини. В принципі положення статті 6 ЄКПЛ вміщуються у законодавстві України. Певні положення щодо відповідності вводяться в законодавство перехідними положеннями Конституції, серед них щодо свідчення у справі родичів особи.

Щодо порівняльної характеристики законодавства потрібно також вважати на інформацію міжнародних організацій, які аналізують і слідкують за здійсненням прав людини в Україні. Так Country report on Human Rights, підготовлений для уряду Сполучених Штатів, вказує на тортури, що мають місце в Україні щодо в'язнів, констатується двадцять випадків неправильного ставлення при здійсненні дізначення та утриманні в'язнів. Amnesty International констатує певні смерті молодих солдат при проходженні військової служби, певні обмеження і впливи, що застосовуються до них.⁶

Також виділяється корумпованість в органах що проводять розслідування справ, підтримують порядок на території держави. Тим самим виникає проблема неоднорідності підходу до громадян при вирішенні різноманітних справ що пов'язані з правами людини.

Моніторинг додержання прав людини в Західному регіоні України вказує: "У багатьох випадках громадяни не можуть захистити свої права через суд, оскільки, по-перше, потрібні чималі гроші для адвокатських послуг, по-друге, суди не завжди незалежні через вплив на них з боку владних органів та високопоставлених урядовців. Масовим є явище, коли судді і прокурори підлаштовуються під місцеві інтереси посадових осіб і, навпаки, не так часто рішення суду приймаються всупереч волі чиновників. Крім того, органи судової влади просякнуті бюрократизмом і тяганиною, тому іноді обвинувачені чекають суду місяцями, а позивачі у цивільних справах — роками."⁷

⁶ Country reports on human rights practices for 1997. U.S. Government printing office; Washington: 1998. – P. 1365.

⁷ Моніторинг додержання прав людини в Західному регіоні України // Вісник Українського Центру Прав Людини. 1998. № 2. – С. 28.

2. Мета проекту.

Загальною метою моніторингу було виявлення недоліків судової системи, зокрема, уточнення перешкод для звернень громадян, а також розробка пропозицій по їх вирішенню органами місцевого самоврядування, міністерствами та ВРУ.

Основні цілі проекту:

- аналіз функціонування судової системи після реформи;
- оцінка доступності суду для громадян.

3. Завдання моніторингу.

Завданням моніторингу було виявлення перешкод для доступу громадян до суду в Україні і особливо тих, котрі порушують права людини відповідно до європейських стандартів.

Згідно із Статтею 6 Конституції України, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. А відповідно до ст.6 Європейської Конвенції з прав людини, ратифікованої Україною Законом N 475/97-ВР від 17.07.97, кожен при визначенні його громадянських прав та обов'язків або при висуненні проти нього будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстроннім судом, створеним відповідно до закону.

4. Дослідницькі завдання:

1. Аналіз результатів проведення судової реформи в Україні, а саме:

- оцінка забезпечення роботи суддів та працівників судів і її відповідність міжнародним стандартам, зокрема оцінка організаційного та матеріально-технічного забезпечення;
- оцінка якості роботи суддів та працівників судів;
- пропозиції змін організації роботи судів, умов праці суддів і працівників суду, правових актів.

2. Оцінка фізичної доступності суду для громадян:

- оцінка гарантованого громадянам фізичного доступу до приміщення суду, наявність і коректність охорони, інформованість громадян про організацію роботи суду, можливості подання документів до суду, час роботи суду, наявність зразків документів для звернення до суду, можливість ознайомлення з матеріалами судових справ;

— право на відкритий процес — актуальний розклад судових справ, вільний доступ в зал засідань, можливість отримання інформації телефоном, місце судового засідання і праці судді.

3. Оцінка фінансової доступності громадян для використання судової влади:

- визначення експертної думки щодо доцільності існування механізму звільнення від сплати державного мита;
- оцінка активності громадян у зверненнях про звільнення від сплати державного мита;
- аналіз практики звільнення від сплати державного мита;
- розробка критеріїв по звільненню громадян від сплати державного мита.

5. Джерела інформації:

- спеціалісти (анкетування спеціалістів в даній області): анкетування суддів та працівників судів;
- волонтери організацій, котрі проводили спостереження в приміщеннях судів.

6. Техніки та інструментарій.

1. Два види анкет :

- анкета для суддів
- анкета для працівників суду

Анкети заповнювались волонтерами під час інтерв'ю, а також суддями та працівниками судів самостійно.

2. Карта спостережень, заповнювалась волонтерами під час і після відвідування судів.

7. Місце проведення моніторингу.

Місцеві суди Львова, Чернігова, Сімферополя, Севастополя, Дніпропетровська, Харкова, Херсону, Мелітополя, Тернополя, Івано-Франківська, апеляційні та районні суди в цих областях.

8. Критерії вибірки:

1. Суди: було оглянуто всі місцеві суди Львова, Чернігова, Сімферополя, Севастополя, Дніпропетровська, Харкова, Херсону, Мелітополя, Тернополя, Івано-Франківська, апеляційні суди цих областей та наймені один районний суд в області.

2. Судді та працівники суду: в кожному суді було опитано по 5 суддів та працівників суду (у випадку, коли в суді працює менше ніж 5 суддів — опитувались усі). Тип вибірки — ймовірнісна.

9. Часові рамки моніторингу:

вересень 2001 року

доопрацювання інструментарію моніторингу;

жовтень 2001 року

проведення навчального семінару для волонтерів;

листопад 2001 року — січень 2002 року

реалізація моніторингу в регіонах;

зби́р, сортування, класифікація і обробка анкет;

лютий 2002 року

— проведення семінару за результатами моніторингу;

березень–травень 2002 року

— підготовка, публікація результатів моніторингу;

червень 2002 року

— розповсюдження результатів моніторингу.

10. Матеріали, отримані з дослідження.

В результаті спостереження було зібрано 178 карт спостереження 55 судів 10 регіонів України, 334 анкети суддів та 197 анкет працівників судів.

Розділ 1.

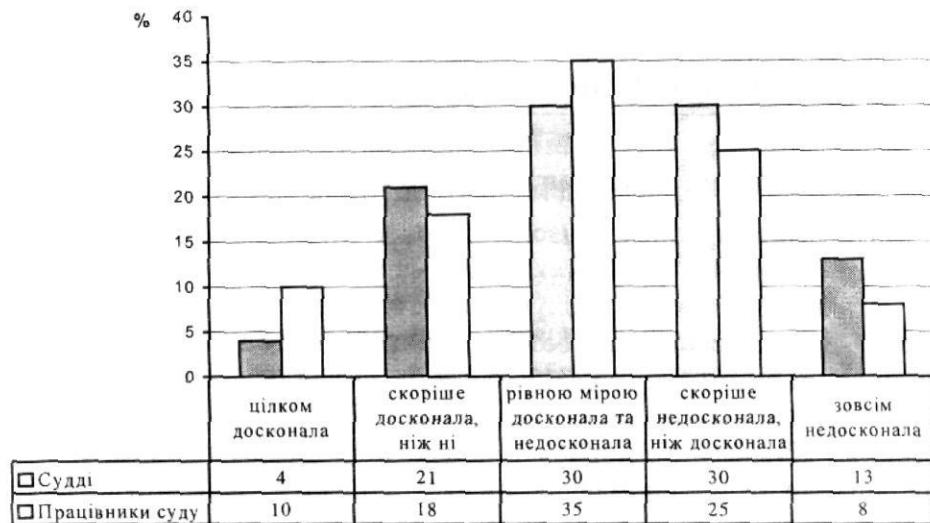
РЕФОРМА СУДОВОЇ СИСТЕМИ

1.1. Досконалість системи звернення до суду.

Висвітлення проблем сучасної судової системи варто розпочати з аналізу статистичних результатів, отриманих в ході моніторингу судів у 13 регіонах України. З урахуванням того, що головним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини, місцеві суди повинні бути максимально доступними для громадян. Як показав перший етап моніторингу, що проходив у другому півріччі 2000 року, переважна кількість респондентів відзначила недосконалість системи звернення до суду. Громадяни прагнули бачити в ньому не бюрократичну установу, а реального і надійного захисника їхніх прав і інтересів. Власне на створення нової структури суду та нового механізму його діяльності була і спрямована судова реформа. Реформа судової системи має на меті зробити доступним для широкого кола осіб такий суд, де б на високому рівні вирішувалися важливі питання правосуддя.

Оскільки проект мав на меті дослідити доступність судів в Україні після судової реформи, респондентам було запропоновано відповісти на ряд запитань, котрі б висвітлили сучасний стан цієї проблеми. Як засвідчили експерти, деякі зміни щодо вдосконалення системи звернення до суду в Україні все ж таки відбулися. 20% суддів та 23% працівників судів відзначили вдосконалення системи звернення до суду у другому півріччі 2001 року. Водночас, досить малим залишається число респондентів, котрі вважають систему звернення до суду цілком досконалою (графік 1).

Графік 1. Чи досконала, на Вашу думку, система звернення до суду?

Порівняємо отримані результати з даними попереднього моніторингу (таблиця 1).

Таблиця 1. Чи досконала, на Вашу думку, система звернення до суду? (%)

	Судді		Працівники судів	
	2000 р.	2001 р.	2000 р.	2001 р.
цілком досконала	2	4	6	10
скоріше досконала, ніж ні	16	21	12	18
рівною мірою досконала та недосконала	26	30	31	35
скоріше недосконала, ніж досконала	37	30	38	25
зовсім недосконала	20	13	13	8

Як помітно з порівняльної таблиці, на думку експертів система звернення до суду стала досконалішою. Фактори, котрі вплинули (чи не вплинули, як зазначалось у попередніх гіпотезах) на вдосконалення процедури звернення до суду, автори інструментарію намагалися з'ясувати у питанні № 3 (див. додатки 1, 2).

Власне, питання № 3 анкет для суддів та працівників судів свідомо було залишене авторами відкритим. Ми сподівались отримати відповіді самих експертів, без запропонованих варіантів відповідей. Прикро, проте 48% суддів та 7% працівників судів відмовилися відповісти на це питання. Однак з приємністю було відзначено той факт, що на вдосконалення системи звернення до суду, на думку експертів, вплинула, насамперед, “мала” судова реформа, котра включала в себе такі фактори, як внесення змін до законодавства (20%), впровадження принципу змальності (6%) та ін.

Таким чином, можна зробити висновок про певні позитивні зміни, котрі відбулися внаслідок “малої” судової реформи, проте про вирішення всіх наболілих проблем говорити ще надто рано.

1.2. Міжнародні документи прав людини в судовій практиці України.

Ідучи спільно з міжнародними здобутками в галузі прав людини, 17 липня 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала Європейську Конвенцію про захист прав і основних свобод людини (далі — ЄКПЛ). Основним із найсуттєвіших практичних наслідків цієї ратифікації є те, що сьогодні будь-яка особа, котра вважає, що державні органи України порушили закріплені Конвенцією права, і яка не змогла захистити їх усіма передбаченими національним законодавством засобами, має можливість звернутися за захистом безпосередньо до міжнародного органу утвореного Конвенцією: Європейського Суду з прав людини і це відкрило новий етап в юридичному захисті прав людини у нашій державі.

Створення громадянського суспільства, становлення України як демократичної, соціально орієнтованої, правової держави, неможливе без здійснення правової реформи. У цьому контексті питання гармонізації законодавства України з європейськими стандартами прав людини є особливо актуальним і вимагає швидкого вирішення на законодавчому рівні зокрема. Ситуація, щодо розв’язання цієї проблеми, постас у нових обрисах у зв’язку з входженням України до Ради Європи і відповідно до цього наша держава на протязі визначеного часу зобов’язана узгодити своє законодавство з вимогами цієї організації.

Процес реформування нашої держави розпочався з проголошення її незалежності і став особливо актуальним після прийняття Конституції України та початком процесу ратифікації міжнародних договорів і конвенцій.

Об'єктивно в чинному законодавстві зафіксовано систему відносин і зв'язків сучасного перехідного суспільства, визначене базові принципи організації діяльності держави та її найважливіших інститутів, їх повноваження та функції.

Питання поглиблення реформаційних процесів, подальшого вдосконалення законодавства на основі Конституції України і приведення його у відповідність з міжнародно-правовими актами, згідно з якими наша держава має певні зобов'язання перед міжнародними організаціями, є одним з першочергових завдань на даний час.

Виходячи з цього, авторами інструментарію було внесено ряд питань в анкету для суддів з метою з'ясувати, наскільки часто судді використовують міжнародні документи прав людини у судовій практиці. Як показали результати опитування, суддівський корпус в Україні ще недостатньо часто звертається до міжнародних документів у процесі винесення рішень. Якщо Конституцією України під час розгляду справ керуються близько 45% суддів, то більше половини з них ніколи не використовує Європейську Конвенцію з прав людини, нормативні документи ООН та Ради Європи (графік 2).

Графік 2. Чим і як часто під час розгляду справ Ви керуєтесь?

Як можна побачити із наведеного графіка, міжнародні документи ще не набули достатньої ваги для українських суддів. В той же час законодавство України все ще нестабільне, незважаючи на прийняття нових кодексів та законів, тому одна із рекомендацій експертів Фонду "Право і Демократія" полягає у тому, щоб приділяти більше уваги використанню міжнародних правових актів, ратифікованих Україною.

Розділ 2.

ФІНАНСОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОБОТИ СУДІВ

Протягом функціонального етапу моніторингу спостерігачами було відвідано 55 приміщень судів. З метою об'єктивного спостереження було заплановано 2-3 рази відвідати кожен суд, тому в результаті отримано 178 карт спостереження.

2.1. Стан приміщень.

Важливим моментом становлення судової влади як однієї з ефективних гілок державної влади нового типу, залишається, безперечно, організаційне, фінансове і матеріально-технічне забезпечення судів, суддів та судового персоналу. Проте, сьогодні, як і рік тому стан забезпечення приміщення судів не те що не відповідає міжнародним стандартам, а й взагалі не витримує ніякої критики.

Як відзначили волонтери організацій, переважна кількість судів знаходиться в приміщеннях, що не відповідають вимогам здійснення судочинства (майже всі приміщення судів будувалися зовсім з іншою метою), а майже кожен третій з них працює в аварійних умовах. У зв'язку з недостатнім фінансуванням централізованих капіталовкладень призупиняється будівництво нових приміщень судів, що призводить до часткового руйнування вже споруджених конструкцій та розкрадання будівельних матеріалів, оскільки консервування недобудованих споруд вимагає значних коштів. Варто зазначити, що огляд приміщень судів проходив у листопаді–грудні, і практично усі спостерігачі відзначили холод в приміщеннях, переважно завжди представникам сторін доводилось перебувати у верхньому одязі. що ж стосується робочого місця судді, то, наприклад, у Херсоні суддям було запропоновано провести ремонт кабінетів за власний рахунок (і це при тому, що зарплата судді в Україні до сьогодні не є відповідною до обсягу виконуваної роботи).

2.2. Охорона приміщень судів.

Важливе значення для здійснення правосуддя, інтересів держави і суспільства має забезпечення охорони та безпеки суддів, належна охорона приміщень судів та підтримання громадського порядку під час судових засідань. Проте, як засвідчили спостерігачі, вхід до примі-

щення суду охороняється лише у Львові, Севастополі та Дніпропетровську, тоді як залі судових засідань охороняються практично у кожному суді. Приємно відзначити той факт, що в порівнянні з попереднім станом моніторингу значно зменшилась кількість випадків, коли охорона перешкоджала увійти до залу суду. Як відзначили спостерігачі, при наявності вільних місць кожен може відвідати судове засідання, при чому, охоронці поводять себе досить коректно, не перешкоджаючи без об'єктивних причин.

Усі спостерігачі зазначили, що як охорона входів до суду, так і охорона перед залами засідань проводить контроль візуально або шляхом інспектів (наприклад, що в сумці?), оскільки чергові охоронці не оснащені жодними детекторами для пошуку, принаймні, металевих предметів. На моменти спостереження не було зафіковано жодного випадку, коли б вимагалося пред'явлення посвідчення особи для того, щоб мати змогу пройти до приміщення суду чи до залу засідань. З присмістю відзначасмо цей факт, оскільки у сусідній Росії охоронець суду (судовий пристав) є, за висновками моніторингу громадських організацій чи не найважливішою особою в суді.⁸

2.3. Спеціалізація судів. Робота канцелярій.

Згідно Конституції України, система судів загальної юрисдикції в Україні будеться за принципами територіальності і спеціалізації. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди. Відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди. Верховний Суд України і Вищий арбітражний суд України здійснюють свої повноваження відповідно до чинного законодавства України до формування системи судів загальної юрисдикції в Україні відповідно до статті 125 Конституції, але не довше ніж п'ять років тобто до 28 березня 2001 року, після чого повинна відбутися реформа судової системи. В результаті повинні бути утворені кримінальні, цивільні та адміністративні суди.

Як засвідчили результати спостереження, у жодному з регіонів, де проходив моніторинг, ще не відведено окремих приміщень під кожен суд (кримінальний, цивільний чи адміністративний). Переважно в місцевих судах діють спеціалізовані канцелярії окремо для цивільних та кримінальних справ. Що стосується роботи канцелярій з адміністративними справами, то такі працюють лише в 15 судах із усіх оглянутих (у всіх

судах Чернігова, Севастополя, Івано-Франківська та деяких судах інших областей). У 8 судах до сьогодні прийде лише одна загальна канцелярія.

Прийом і видача документів у 70% судів проводиться щодня, у решті випадків для подібних операцій визначені окремі дні (таблиця 2).

Таблиця 2.

Кількість днів прийому та видачі документів	Кількість судів
1 день на тиждень	5
2 дні на тиждень	10
3 дні на тиждень	1

Що стосується часу прийняття і видачі документів, то у 34 випадках документи приймають протягом повного робочого дня, у 18 — протягом обмеженого часу (від 2 до 4 годин).

У 3 судах документи приймаються лише поштою, у 4 спостерігачі не змогли отримати подібної інформації.

Проте, незважаючи на обмеженість часу подання та отримання документів, в канцеляріях судів не було зауважено великих черг громадян. Водночас, було відзначено брак достатньої кількості столів, стільців, ручок, паперу для написання заяви.

2.4. Доступ до інформації в судах.

Спостерігачами було проведено обстеження судів на предмет наявності інформації про роботу суду та його підрозділів, порядок звернення до суду. В результаті було отримано наступні результати:

Інформація про режим роботи суду є подана на стендах у 49 судах, у 6 судах такої інформації немає, тому про час роботи суду громадянам доводиться довідуватись у канцелярії, судді, охорони тощо.

Щодо інформації про розгляд конкретних справ в день спостереження, було отримано наступні результати (таблиця 3):

Таблиця 3.

	Інформація присутня на стенді (кількість судів)	Інформація відсутня (кількість судів)
Назва справи	48	7
Зал (кабінет)	29	26
Час	40	15
Суддя	47	8

⁸ Глясностъ судопроизводства: результаты исследования. — Центрально-Черноморский Центр Защиты Прав СМИ. — Воронеж, 2000.

Щодо інформації про розташування служб, то поверх вказано у 36 судах з оглянутих 55, а номер кабінету — у 41.

Отже, присмно відзначити покращення ситуації із забезпеченням інформацією у судах. Проте, в окремих приміщеннях судів все ще недостатня кількість інформації розташована в доступних місцях. Такий стан речей найхарактерніший для районних судів, котрі перебувають у гіршому стані, ніж приміщення судів у містах.

Що стосується методичної інформації в приміщеннях судів, зразки якої розміщені на стендах лише у 37 судах (67%), а перелік документів для подання заяви — у 33 (60%), а з них при достатньому освібленні (тобто цілком доступно) — лише у 54% (18 приміщень судів).

2.5. Розгляд справ.

У всіх судах десяти регіонів всі кримінальні справи розглядаються в залах. Зважаючи на малу кількість залів, цивільні справи здебільшого розглядаються в кабінетах суддів, які є абсолютно непристосовані для цього, зважаючи на малу площину кабінету, недостатню кількість стільців, не кажучи вже про столи. Це ж стосується розгляду адміністративних справ.

Крім того, спостерігались випадки, коли суддя чи працівник суду закривав кабінет під час слухання, що є порушенням норми про відкритий судовий процес.

Кількість залів в приміщеннях судів можна поділити наступним чином (таблиця 4)

Таблиця 4.

Кількість залів	Число судів
1-2	18
3-5	27
більше 5	10
Загальне число оглянутих приміщень судів — 55	

Мала кількість залів судових засідань призводить до утворення черг перед залом. Крім того, розгляд справи здебільшого починається із запізненням, причому час очікування може коливатися від 15 хвилин до 1,5-2 годин.

2.6. Забезпечення обладнанням та канцелярським приладам.

Ефективність роботи судів значно залежить від того, наскільки вони забезпечені сучасним обладнанням. Як засновники експерти та волонтери-спостерігачі, здебільшого в повсякденній роботі використовують друкарські машинки, що створює масу незручностей для персоналу. І надалі в судах бракує комп'ютерів та іншої сучасної техніки. Комп'ютерної техніки немає в більшості судів, як, відповідно, немає і програмного забезпечення, яке могло б полегшити роботу судів та працівників судів.

Слід зазначити, що досі належним чином не виконується конституційне положення щодо державного забезпечення фінансування та відповідних умов для функціонування судів та діяльності суддів. Відповідаючи на питання про зміни, що відбулися в судовій системі в другій половині 2001 року, респонденти дали наступні відповіді (таблиці 5, 6):

Таблиця 5. Які зміни, на Вашу думку, відбулися в системі судоустрою в другій половині 2001 року в організації праці? (%)*

	Судді	Працівники суду
Покращилося фінансування судів	9	7
Було підвищено заробітну плату суддів	5	5
Зменшено кількість справ, що перебувають у розгляді одного судді	5	7
Покращилося забезпечення канцелярськими товарами	9	9
Не відбулося жодних змін	72	61
Стало гірше	4	1

Таблиця 6. Які зміни, на Вашу думку, відбулися в системі судоустрою в другій половині 2001 року в умовах праці? (%)*

	Судді	Працівники суду
Комп'ютеризовано приміщення судів	8	8
Розширено штат працівників суду	52	80
Покращено інфраструктуру суду	7	5
Не відбулося жодних змін	35	10
Стало гірше	17	1

* Питання передбачали декілька варіантів відповідей.

Як можна побачити із вищепереданих таблиць, окрім розширення штату працівників суду (що пов'язано із збільшенням кількості канцелярій), зміни у судовій системі відбулися мінімальні. Як і рік тому, кількість справ, що припадає на одного суддю, перевищує ту критичну межу, за якою падає продуктивність праці та її ефективність. Як і в попередньому році, відсутність належного фінансування не дає можливості судові оплатити навіть послуги зв'язку, що позначається на паборі, котрий повинен супроводжувати позовну заяву (конверти, папки, чистий папір). Це, у свою чергу, призводить до зупинок судової діяльності на різні проміжки часу (а отже, і порушення права громадян на судовий захист), і в результаті ми все ще не можемо назвати суд в Україні самостійною та незалежною гілкою влади.

Отримані дані свідчать про очевидну проблему — суди в Україні не отримують належного фінансування. Досі належним чином не виконується конституційне положення щодо державного забезпечення фінансування та відповідних умов для функціонування судів і діяльності суддів. Ситуація, коли організаційне, фінансове і матеріально-технічне забезпечення судів здійснюють Міністерство юстиції, Вищий арбітражний та верховний суди не є конструктивною. Назріло питання законодавчого вирішення зазначених проблем шляхом прийняття законопроекту про порядок фінансування судів, розмір і періодичність надходження коштів на їх утримання, а також законодавчого врегулювання питання оплати праці суддів та працівників судів. До речі це вимоги Сьомого конгресу ООН 1985 року та Комітету Міністрів Ради Створи 1994 року.

Розділ 3.

ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ДЕРЖМИТА

Існуюча в Україні процедура звернення до суду і розгляду справи в фінансовому відношенні є досить дорогою: за загальним правилом необхідно попередньо сплатити державне мито, в ході розгляду оплачувати проведення експертизи, виклик свідків тощо.

Державне мито в цивільному процесі — це грошова сума, що сплачується громадянами й організаціями на користь держави за розгляд судом заяв чи скарг.

Державне мито — одна із стабільних статей дохідної частини Державного бюджету України. В надходженнях до державного бюджету державне мито, що сплачується при поданні заяв майнового характеру, складає досить значну частину.

Достатньо високий розмір державного мита в Україні, який має суттєвий фіскальний характер, часто виступає перешкодою для малозабезпечених громадян у використанні свого права на звернення до суду.

Питання фінансової доступності суду було одним з ключових в ході реалізації проекту. Тому суддям та працівникам судів було задано ряд запитань, які стосуються проблеми сплати держмита та можливих шляхів її вирішення.

Насамперед ми спробували з'ясувати думку суддів та працівників судів щодо доцільності існування механізму звільнення громадян від сплати державного мита. Працівники судів виявилися більш чуйними до фінансових проблем заявників: 51% з них вважають доцільним існування такого механізму, в той час як серед суддів прихильниками такої практики є лише 34% опитуваних. Відповідно до того, розділилися відповіді суддів на питання про те, наскільки часто вони звільняють громадян від сплати державного мита (табл. 7).

Таблиця 7. Як часто Ви звільняєте громадян від сплати держмита? (%)

Кожного	6
Кожного п'ятого	14
Кожного десятого	31
Взагалі не звільняю	42
Не відповіли	7

З іншого боку, самі громадяни не завжди ін莎гаються до суддів та працівників суду з подібним проханням (як показав перший етап моніторингу, внаслідок браку інформації, незнання тощо), незважаючи на те, що дохід більшої частини громадян України є меншим за прожитковий мінімум. Відповідно, результати опитування суддів щодо активності громадян розподілились так:

Таблиця 8. Як часто до Вас звертаються громадяни з проханням про: (%)

	розстрочку сплати держмита	відтермінування сплати держмита	сплату судових витрат в кредит	відтермінування судових витрат	звільнення від судових витрат
Кожен	4	3	1	2	10
Кожен п'ятий	18	15	3	13	20
Кожен десятий	34	28	9	14	34
Ніхто	26	30	62	46	23
Відмовились від відповіді	18	24	25	25	13

Що стосується відповідей працівників судів, то відповіді значно не відрізняються, окрім того, що в даній групі респондентів було менше тих, хто відмовився від відповіді на дані питання (таблиця 9).

Таблиця 9. Як часто до Вас звертаються громадяни з проханням про: (%)

	розстрочку сплати держмита	відтермінування сплати держмита	сплату судових витрат в кредит	відтермінування судових витрат	звільнення від судових витрат
Кожен	0	3	3	5	15
Кожен п'ятий	17	21	9	16	15
Кожен десятий	33	18	8	22	25
Ніхто	50	50	72	56	44
Відмовились від відповіді	0	8	8	1	1

Згідно з чинним законодавством, працівник суду не може звільнити громадянина від сплати державного мита. У випадку звернення громадянина із подібним проханням, працівники судів дають такі рекомендації:

- Принести довідку про власні доходи, склад і доходи сім'ї — 29%
- Звернутися в органи місцевого самоврядування — 14%
- Звернутися до адвоката (послуги якого, здебільшого, є платними) — 9%.

44% респондентів відмовились від відповіді на це питання, 4% запропонували інші варіанти відповіді.

Як було зазначено вище, не всі громадяни, котрі звертаються з проханням про звільнення від сплати державного мита в судах отримують позитивну відповідь (42% суддів взагалі не практикують механізм звільнення від сплати держмита, ще 31% звільняють лише кожного десятого). Більшість суддів, котрі відмовляють громадянам у звільненні від сплати держмита пропонують їм звернутися із заявою в органи місцевого самоврядування.

При прийнятті рішення про звільнення чи відмову від звільнення громадян від сплати мита, судді передусім керуються Декретом Кабінету Міністрів "Про державне мита", враховуючи матеріальний стан заявника. Оскільки на сьогодні немає чіткого критерію визначення матеріального стану, ми попросили суддів вказати критерії, за якими вони визначають матеріальний стан громадян. Відповіді розподілились наступним чином:

Таблиця 10. Які критерії по визначенню матеріального стану громадян Ви берете до уваги при звільненні чи відмові від звільнення громадян від сплати держмита? (%)

Зовнішній вигляд	12
Наполегливість громадянина	5
Декларація про прибутки	39
Довідка про субсидії	22
Інше	5
Відмовились від відповіді	34

На думку судів, для більш якісної оцінки потреби громадянина бути звільненим від сплати держмита варто висунути вимогу пред'явлення наступних документів:

- акт обстеження житла;
- довідка про склад сім'ї та доходи її членів;
- наявність у власності цінних паперів;
- внески у статутні фонди підприємств;
- вартість рухомого та нерухомого майна.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Відповідно до положень ст. 124 діючої Конституції України, юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Реалізація цього положення нерозривно пов'язана з реформою судової системи України, котра була проведена у червні 2001 року.

Доступність правосуддя, як і його ефективність та справедливість, явище складне і характеризується такими ознаками як законодавчо закріплена і процесуально забезпечена можливість кожного звернутись до суду за захистом своїх прав; встановлення такої процедури сплати державного мита та інших зборів за відправлення правосуддя, яка б не стала перешкодою для громадян на шляху до правосуддя; можливість кожного, хто бажає звернутись до суду отримати вичерпну інформацію щодо порядку і процедури звернення до суду та розгляду справи судом, а також можливих наслідків такого розгляду; забезпечення доступу до правосуддя малозабезпечених громадян шляхом надання їм безкоштовної юридичної допомоги.

Аналізуючи результати даного дослідження стає очевидним, що процес звернення до суду, незважаючи на певні зміни, пов'язані із значною кількістю організаційних та технічних перешкод, котрі фактично перетворюють судовий процес у неефективний механізм захисту і, зрештою, підривають авторитет судової влади у свідомості людей.

Отже, на підставі проведених досліджень можна зробити перші висновки:

1. Процес отримання інформації щодо роботи суду несе в себе деякі перешкоди. Навіть якщо вхід до приміщення суду є безперебійним, то не у всіх судах є стенд чи дошка оголошень, котрі містять інформацію про режим роботи суду та його служб, методичну інформацію про порядок подання позовної заяви. У тих судах, де такий стенд наявний, інформація, що міститься на ньому, не завжди є достатньою для того, щоб зрозуміти зміст процедур, що передують поданню позовної заяви. Це, у свою чергу, призводить до того, що громадяни змушені неодноразово приходити до суду в дні подання заяв, оскільки часто виникають ситуації, коли вони не оплатили держмиту, неправильно оформили документи тощо.

Вирішити цю проблему звернення до суду можна шляхом створення потужної мережі громадських юридичних приймальень, котрі б

на практиці могли безкоштовно надавати кваліфіковану юридичну допомогу населенню.

2. Організація прийому населення в судах також приносить ряд неизручностей як громадянам, так і працівникам суду. Низька правова культура громадян викликає незадоволення і постійні скарги суддів та працівників суду, що ж стосується населення, то відсутність інформації та недостатня кількість стільців не налаштовують громадян на ініціативність у добросовісне виконання працівниками суду своїх обов'язків. Окрім того, режим роботи суду співпадає із режимом роботи більшості підприємств, що приносить шкоду для трудової діяльності пересічного громадянина.

3. Доступ до системи правосуддя є обмеженим також в силу причин фінансового характеру. Явило недостатнє фінансування судів призводить до того, що канцелярські витрати відшкодовуються за рахунок громадян, котрі звертаються до суду.

Відсутність коштів на ремонт приміщень, брак комп'ютерної техніки та необхідного програмного забезпечення призводять до того, що на сьогодні суди перебувають у вкрай важкому становищі. Вирішити цю проблему можна через прийняття закону про порядок фінансування судів, розмір та періодичність надходження коштів на їх утримання, а також надання більших повноважень органам суддівського самоврядування. Для забезпечення прозорості надходження коштів на утримання судів варто законодавчо закріпити окремий рахунок для цієї статті бюджету та періодично висвітлювати в державних засобах інформації рух коштів по ньому. Окрім того, прийшов час створити окремий департамент, котрий займається б виключно роботою судів, а також законодавчо закріпити повноваження судових адміністрацій (мова йде про прийняття нового закону на місці теперішнього Положення)

Це однією церешкодою для малозабезпечених громадян при зверненні до суду є необхідність сплати державного мита.

Як засвідчує практика, в Україні є велика категорія громадян, які досить часто звертаються до компетентних органів з проханням звільнити їх від сплати судових витрат чи відтермінувати цю сплату.

Слід зазначити, що і Цивільно-процесуальний кодекс України Декрет Кабінету Міністрів України "Про державне мита" стають на захист таких осіб. У кодексі зазначається, що суд чи суддя, виходячи з майнового стану громадянина, може звільнити його від сплати судових витрат, що їдуть в дохід держави (ст. 63 ЦПК України). А в ст. 5 ДКМ Йдеся про те, що місцеві Ради мають право встановлювати додаткові

штрафи для окремих платників щодо сплати держмита, які враховується до місцевих бюджетів.

Якогось єдиного критерію для звільнення немає. І майновий стан як підставу можна трактувати по-різному. Тому, доцільно було б розробити єдиний підхід (механізм) до вирішення даних проблем. За останній період було прийнято ряд законів, які своїм завданням ставлять підняти рівень життя громадян і таким чином реалізувати норми Конституції.

Прожитковий мінімум — це рівень споживання, достатній для виживання та підтримки нормального стану здоров'я окремої особи або сім'ї. Закон України "Про прожитковий мінімум" від 15.07.99 р. зазначає, що це мінімальний набір товарів та послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особи. Вказані види послуг не є категорією прожиткового мінімуму, а складовою частиною так званого соціального мінімуму або мінімального споживчого бюджету (МСБ).

Проаналізували пояснювальні записи, що супроводжували більшість законопроектів про внесення змін і доповнень до Декрету Кабінету Міністрів України "Про державне мита", можна зробити висновок, що величина державного мита на сьогоднішній день визначається не виходячи з потреб громадян, демократичних принципів чи необхідності забезпечення доступності судової влади, а виходячи з потреб Державного Бюджету України.

Питання надання безкоштовної юридичної допомоги може бути вирішено через впровадження обов'язкового дво- чи трирічного стажу роботи в державній адвокатурі або в громадських організаціях прав людини для осіб, що бажають зайнятись приватною адвокатською діяльністю.

Для того, щоб виключити випадки зловживання механізмом звільнення від держмита громадянами, беручи до уваги пропозиції суддів, при прийнятті рішення про звільнення від держмита, варто брати до уваги наступні критерії:

- доходи громадянина та членів його сім'ї;
- наявність у власності громадянина цінних паперів;
- внески громадянина у статутні фонди підприємств;
- вартість рухомого та нерухомого майна.

Отже, стає очевидним, що на порядку денного в Україні перегляд чинного законодавства у зв'язку з необхідністю диференціації умов надання безоплатної працівникової допомоги тим категоріям осіб, котрі дійсно її потребують, надання цього повинно відбуватись, виходячи з наявності таких потреб у громадян, а не з предмету спору.

Для судової системи нашої держави надзвичайно актуальними є також резолюції Комітету міністрів Ради Європи щодо необхідності та шляхів усунення переписок і спрошення судових процедур, підвищення уваги до потерпілих і жертв злочинів, забезпечення розумних строків розгляду справ і недопущення надмірного навантаження на суддів тощо. Вирішення цієї проблеми Комітет Міністрів вбачає у спрошенні, прискоренні й здешевленні судових розглядів; полегшенні чи заохоченні сторін до примирення або мирного врегулювання спору до прийняття його до провадження суду чи в ході розгляду; скороченні термінів винесення рішень; прийнятті законодавства, яким би виключалась оплата стороною державі грошової суми, розміри якої є нерозумними порівняно з важливістю справи, що розглядається; встановленні такого розміру судових витрат, котрі б унеможливлювали доступ до правосуддя; встановленні оптимального розміру гонорарів для адвокатів та експертів, оскільки високі гонорари є перешкодою для доступу до правосуддя; спрощені судочинства за позовами про незначні суми без покладення на сторону, яка звернулась із позовом, будь-яких судових витрат на користь держави; забезпечення в законодавчому порядку швидкого і недорогого судового розгляду в сімейних справах: заохоченні до розвитку служб юридичних консультацій для найбідніших верств населення та покритті за рахунок держави вартості наданих юридичних послуг; заохоченні до створення (там, де є в цьому необхідність), консультаційних центрів у районах проживання соціально незахищених верств населення; розширенні неурядових чи добровільних організацій, які надають допомогу найбіднішим верствам населення; спрощені процедури отримання юридичної допомоги зазначенним верствам населення і розгляді питань при необхідності негайного надання тимчасової юридичної допомоги; надання державою юридичних консультацій у випадку, коли судовий розгляд провадиться в іншій державі; фінансування юридичної допомоги, що надається за рахунок держави та ін.

Як показують результати моніторингу, на даному етапі ще не можна говорити про успішне проведення реформи судової системи. Це пояснюється, насамперед, тим, що як спеціалістам, так і широкому загалу в Україні невідомі конкретні вимоги Ради Європи щодо реформування системи судоустрою, що пояснюється недостатнім їх висвітленням. Тому однією з рекомендацій є проведення додаткових консультацій та теоретико-практичного семінару для спеціалістів у даній галузі із залученням експертів Ради Європи та південноєвропейських експертів.

Додатки

Додаток 1.

АНКЕТА ДЛЯ СУДЦІВ

Шановний добродію (доцю-добрідію)! Просимо Вас дати відповіді на запитання нашої інвалікої анкети. Дані, отримані в ході дослідження є конфіденційними і будуть використовуватись лише в узагальненому виді. Цифру варіанту відповіді, яка найточніше відповідає Вашій думці, слід обвести кружечком.

ЗАЗДАЛЕГІДЬ ВДЯЧНІ ВАМ ЗА УЧАСТЬ В ОПИТУВАННІ!

**Громадський фонд “Право і Демократія”
за сприяння Міжнародного фонду “Відродження”.**

I Чи досконала, на Вашу думку, система звернення до суду?

1. Цілком досконала.
2. Скоріше досконала, ніж ні.
3. Рівною мірою досконала та недосконала.
4. Скоріше недосконала, ніж досконала.
5. Зовсім недосконала.

II На Вашу думку, чи стала досконалішою система звернення до суду у другому півріччі 2001 року?

1. Так
2. Ні

III Якщо так, то які фактори, на Вашу думку, вилинули на її вдосконалення?

IV Які зміни, на Вашу думку, відбулися в системі судоустрою в другій половині 2001 року:

a) в організації праці:

1. Покращилося фінансування судів
2. Було підвищено заробітну плату суддів
3. Зменшено кількість справ, що перебувають в розгляді одного судді.
4. Покращилося забезпечення канцелярськими товарами
5. Не відбулося жодних змін

o) в умовах праці:

1. Комп'ютеризовано приміщення судів
2. Розширено штат працівників суду
3. Покращено інфраструктуру суду
4. Не відбулося жодних змін

Як часто під час розгляду справи Ви керуєтесь:

	Кожна справа	Кожна п'ята справа	Кожна десята справа	Ніколи
V Конституцію України	1	2	3	4
VI Європейською Конвенцією з прав людини	1	2	3	4
VII Нормативними документами Ради Європи	1	2	3	4
VIII Нормативними документами ООН	1	2	3	4

**IX Чи вважаєте Ви доцільним існування механізму звільнення
громадян від сплати держмита?**

1. Так
2. Ні

Як часто до Вас звертаються громадяни з проханням про:

	Кожен	Кожен п'ятий	Кожен десятий	Ніхто
X розстрочку сплати держмита	1	2	3	4
XI відтермінування сплати держмита	1	2	3	4
XII сплати судових витрат в кредит	1	2	3	4
XIII відтермінування судових витрат	1	2	3	4
XIV звільнення від судових витрат	1	2	3	4

XV Як часто Ви звільняєте громадян від сплати держмита?

1. Кожного
2. Кожного п'ятого
3. Кожного десятого
4. Внагалі не звільняю

**XVI Які критерії по визначенню матеріального стану громадян Ви
берете до уваги при звільненні чи відмові від звільнення
громадян від сплати держмита?**

1. Зовнішній вигляд
2. Наполегливість громадянина
3. Декларація про прибутки
4. Довідка про субсидії
5. Інше _____

**XVII Які додаткові критерії щодо визначення майнового стану
громадян, на Вашу думку, було б доцільно ввести?**

Просимо повідомити деякі відомості про Вас:

XVIII Загальний стаж роботи в судовій системі [____] років
Стаж роботи на посаді судді [____] років.

Додаток 2.**АНКЕТА ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ СУДУ**

Шановний добродію (добродійко)! Просимо Вас дати відповіді на запитання нашої невеликої анкети. Дані, отримані в ході дослідження є конфіденційними і будуть використовуватись лише в узагальненому виді. Цифру варіанту відповіді, яка найточніше відповідає Вашій думці, слід обвести кружечком.

Заздалегідь вдячні вам за участь в опитуванні!

*Громадський фонд “Право і Демократія”
за сприяння Міжнародного фонду “Відродження”.*

I. Чи досконала, на Вашу думку, система звернення до суду?

- 1. Цілком досконала
- 2. Скоріше досконала, ніж ні
- 3. Рівною мірою досконала та недосконала
- 4. Скоріше недосконала, ніж досконала
- 5. Зовсім недосконала

II. На Вашу думку, чи стала досконалішою система звернення до суду у другому півріччі 2001 року?

- 1. так
- 2. ні

III. Які цо так, то які фактори, на Вашу думку, вплинули на її досконаління?**IV. Які позитивні зміни, на Вашу думку, відбулися в системі судоустрою в другому півріччі 2001 року:**

а) в організації праці:

- 1. Покращилося фінансування судів
- 2. Було підвищено заробітну плату суддів
- 3. Зменшено кількість справ, що перебувають в розгляді одного судді
- 4. Покращилося забезпечення канцелярськими товарами

б) в умовах праці:

- 1. Комп'ютеризовано приміщення судів
- 2. Розширено штат працівників суду
- 3. Покращено інфраструктуру суду

V. Чи вважаєте Ви доцільним ініціювання механізму звільнення громадян від сплати держмита?

- 1. Так
- 2. Ні

Як часто до Вас звертаються громадяни з проханням про:

	Кожен	Кожен п'ятий	Кожен десятий	Ніхто
VI. розстрочку сплати держмита	1	2	3	4
VII. відтермінування сплати держмита	1	2	3	4
VIII. сплати судових витрат в кредит	1	2	3	4
IX. відтермінування судових витрат	1	2	3	4
X. звільнення від судових витрат	1	2	3	4

XI. Що Ви рекомендуєте громадянам, котрі звертаються до Вас із проханням про звільнення від сплати держмита?

XII. Які додаткові критерії щодо визначення майнового стану громадян, на Вашу думку, було б доцільно ввести?

XIII. Просимо вказати Ваш загальний стаж роботи в судовій системі:

[_____] років.

76

Додаток 3.**КАРТА СПОСТЕРЕЖЕННЯ №** _____

Дата спостереження " ____ " 200_ р.

УВАГА! Обведіть потрібну цифру кружечком або впишіть інформацію.**I. Загальна характеристика****1. Назва суду** _____

Адреса _____

Телефон _____

2. Стан приміщення

1. Задовільний 2. Аварійний

3. Охорона при вході до суду

1. Так 2. Ні

4. Чи вимагається посвідчення особи для входу до суду?

1. Так 2. Ні

Чи наявна інформація про:

5. Режим роботи	так	ні
------------------------	-----	----

інформація про розгляд конкретних справ:

6. назва справи	так	ні
------------------------	-----	----

7. час	так	ні
---------------	-----	----

8. час розгляду справи	так	ні
-------------------------------	-----	----

9. прізвище судді	так	ні
--------------------------	-----	----

інформація про розташування служб

10. поверх	так	ні
-------------------	-----	----

11. кабінет	так	ні
--------------------	-----	----

методична інформація

12. зразки заяв	так	ні
------------------------	-----	----

13. перелік документів для заяви	так	ні
---	-----	----

14. Актуальність зразків заяв

1. Датовані 2001 роком.
2. Датовані 1999–2000 роком.
3. Датовані до 1999 року.

Умови для отримання інформації**15. Розміщення стендів**

1. Зручне з достатнім освітленням
2. Зручне з недостатнім освітленням
3. Незручне

16. Кількість залів засідань в приміщенні суду _____**В якому приміщенні розглядаються справи?**

Справи	Кількість справ, що розглядаються в залі	Кількість справ, що розглядаються в кабінеті судді	Загальна кількість справ, що розглядаються в день спостереження
17. Кримінальні			
18. Адміністративні			
19. Цивільні			
20.			

II. Огляд канцелярій

	Канцелярія цивільних справ	Канцелярія кримінальних справ	Канцелярія адміністративних справ
21. Наявність канцелярії в приміщенні суду	1. так 2. ні	1. так 2. ні	1. так 2. ні
22. Час для прийому документів			
23. Дні прийому документів			
24. Наявність черги для подання документів в день спостереження	1. так 2. ні	1. так 2. ні	1. так 2. ні
25. Наявність достатньої кількості столів, стільців, ручок, паперу	1. так 2. ні	1. так 2. ні	1. так 2. ні
26. Можливість отримання інформації по телефону про час розгляду справи	1. так 2. ні	1. так 2. ні	1. так 2. ні

III. Перед залом засіданн.

Наявність перед залом:		
27. черги	1. так	2. ні
28. стільців	1. так	2. ні
29. охорони	1. так	2. ні

30. Чи охорона перешкоджає зайти в зал?

1. Так 2. Ні

31. Якщо перешкоджає, то чому:

1. З об'єктивних причин. 2. Без об'єктивних причин.

32. Чи вимагається щось для того, щоб зайти до залу суду, що саме?

VI. Зал засідань

33. На яку кількість місць (приблизно) розрахований зал?

34. Чи можна вільно користуватись диктофонами всім присутнім в залі?

1. Так 2. Ні

Додаткові зауваження

Додаток 4.

ІНСТРУКЦІЯ ІНТЕРВ'ЮЕРОВІ

Шаблон формул

Щиро дякуємо Вам за бажання допомогти нашій організації в проведенні моніторингу доступності суду після реформи.

Перед початком опитування уважно прочитайте дану інструкцію, вивчіть основні вимоги і рекомендації, які є обов'язковими при роботі з анкетами та Карткою спостереження.

Анкети для суддів та працівників суду

Насамперед Ви повинні, представитись ("Я називаюсь П.І.Б., я представляю громадську організацію....."), повідомити, що в рамках міжрегіонального проекту моніторингу доступності суду проводиться інтерв'ювання експертів та попросити згоди на проведення інтерв'ю. Для кожного інтерв'юера обов'язково є **наявність** при собі посвідчення особи, котре на вимогу респондента слід пред'явити.

Перед початком розмови Ви повинні повідомити респондента, що дані, отримані в ході дослідження, є конфіденційними і будуть використовуватись лише в узагальненому вигляді з метою відтворення цілісної картини системи судоустрою на даному етапі.

Пам'ятайте, що обидві анкети заповнюють Ви особисто, задаючи питання респондентові і позначаючи відповіді в анкеті. Питання, поставлені в анкетах, є продуманими, тому не варто їх перефразовувати. Усі зауваження фіксуйте на зворотному боці анкети.

Після закінчення інтерв'ю ви повинні показати заповнений опитувальник респондентові і отримати усне підтвердження правильності відповідей. **Обов'язково записуйте всі зауваження, котрі виникають у респондентів.** Якщо ж респондент виявить бажання самостійно заповнити анкету, він повинен зробити це при Вас.

Намагайтесь оформити анкету чітко та акуратно, для того, щоб полегшити роботу при обробці результатів.

Карта спостереження

Пам'ятайте, що спостереження приміщення суду Ви проводите в якості пересічного відвідувача. Тому рекомендується перед початком роботи детально вивчити Карту, а під час огляду робити помітки в чернетці. Карту спостереження слід заповнювати якнайпівдніше

того, як Ви покинули приміщення суду. При необхідності, для максимального якісного заповнення Карті, Ви повинні повторити спостереження. Не варто провокувати охорону, суддів чи працівників суду: Ви повинні поводити себе тактовно.

Перед початком роботи Вам слід відвідати приміщення суду в одязі неділовоого стилю з метою вивчення реакції поліції і працівників суду.

Питання 2. Визначаючи стан приміщення, Ви повинні звернути увагу на санітарний стан, стан стін, стелі, підлоги, вікон. Якщо Ви зуважили розбиті вікна, тріщини на стінах тощо, стан будівлі зазначається як аварійний. При цьому Вам слід зазначити ознаки аварійності будинку.

Питання 4. Якщо під час входу до суду Вас попросили посвідчення особи, зафіксуйте це в Карті. Якщо Ви проводите спостереження вдвох, один із спостерігачів повинен показати посвідчення (паспорт, студентський квиток, водійські права тощо), в той час як інший може засвідчити відсутність таких документів. Якщо охорона при вході до суду запитує про Вашу мету, придумайте легенду, проте зафіксуйте це у Карті. Нам'ятайте, що охорона не може заборонити Вам зайти до приміщення суду, тому повідомте про винесенні порушень Вашого місцевого координатора для розробки подальшого плану дій.

Питання 5–14. Уся інформація повинна міститися на стендах.

Питання 25. В день спостереження після відвідання суду зателефонуйте до канцелярії та запитайте про час розгляду справи, інформація про яку містилася на стенді.

Блоки III, IV. Якщо в суді більше одного залу засідань, слід оглянути один

Питання 30. Об'єктивними причинами з відсутністю вільних місць у залі, непристойна поведінка громадян, котрі мають намір увійти до залу суду, є.

Питання 33. Сиробуйте включити диктофон під час засідання. Якщо після цього у судді, охоронця, секретаря тощо з'являться зауваження, виконайте їхнє прохання, проте зафіксуйте інцидент у Карті.

Нагадуємо: Ви повинні утриматися від провокацій і діяти лише в межах, дозволених Законом!

Намагайтесь зафіксувати всі зауваження, які виникли у Вас при огляді приміщення суду; пам'ятайте, що нас цікавить і Ваша думка.

Бажаємо успіху!

Громадський фонд "Право і Демократія"

ІАНИ ДРУЗІ ТА ПАРТНЕРИ, КОТРІ ДОПОМАГАЛИ В РЕАЛІЗАЦІЇ МОНІТОРИНГУ

Міжнародний фонд «Відродження».

Президент — п. Світан Бистрицький.

Координатори програми — п. Маркіян Дулеба, п. Тарас Вавринчук.

Комітет Верховної Ради України з питань правової реформи — п. Ігор Коліушко.

Центр політико-правових реформ — п. Роман Кульбіда.

Дніпропетровське обласне управління юстиції

в особі п. Олександра Кононенка, п. Анни Ігнат'євої, п. Світлани Чабаненко.

Харківське обласне управління юстиції

в особі п. Лідії Ковальової.

Чернігівське обласне управління юстиції

в особі п. Наталі Шитченко.

Львівське обласне управління юстиції

в особі п. Ореста Галича.

Харківський «Освітній Центр Прав Людини».

Голова — п. Олесь Кусайкін.

п.п. Олександр Кусайкін, Марія Ясеновська.

Херсонський обласний Фонд милосердя і здоров'я

Президент — п. Алла Тютюнник.

п.п. Наталя Козаренко, Олександр Бурмагін.

Центр експертіз «Альтернатива» (Дніпропетровськ)

Голова — п. Валерій В'юн.

п.п. Світлана Бурмагіна, Олена Кречетнікова.

Чернігівська громадська організація «Правочин»

Голова — п. Сергій Потапенко

Товариство «ФОРТЕЦЯ» (Тернопіль)

Голова — п. Іван Хімейчук

Пізнавальний клуб «ФОРТ» (Тернопіль)

п. Олена Щербакова.

Мелітопольський Меморіал

Президент — п. Григорій Алейніков.
п. Олександр Іванов.

Фонд з натурализації і прав людини «Сприяння»

Голова — п. Костянтин Рустемов.
п. п. Ахтем Зейтуллаєв, Іляс Усейнов.

Севастопольська правозахисна група

Голова — п. Роман Романов.

ГО «Бюро з прав людини» (Івано-Франківськ)

Голова — п. Віталій Стусяк.

Асоціація «Наш дім» (Івано-Франківськ)

Президент — п. Юрій Васідлов.

Волонтери Фонду «Право і Демократія» (Львів):

п. Олег Бас
п. Тетяна Василевич
п. Андрій Бурій
п. Василь Шавель
п. Тамара Олексів
п. Ольга Набоченко
п. Юрій Будзановський

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ:

Зіновій Сірик – почесний Президент Фонду “Право і Демократія”.

Олена Грабовська – виконавчий директор Фонду “Право і Демократія”.

Віталій Разік – юрист, керівник юридичної приймальної Фонду “Право і Демократія”.